

Anand Gopal:

Den arabiska termidoren

[Ur [Catalyst](#), sommar 2020. Anand Gopal är gästforskare på Arizona State University och författare till *No Good Men Among the Living: America, the Taliban, and the War Through Afghan Eyes*, New York: Metropolitan Books/Henry Holt and Company, 2014 . Översättning från engelska, Göran Källqvist.]

Innehållsförteckning

Det arabiska samhällskontraktet.....	3
Korporativism.....	6
Den nyliberala vändningen.....	8
Omgruppering av eliten.....	10
Omstrukturering.....	11
De arabiska revolutionerna.....	15
Fallet Syrien: revolution och kontrarevolution.....	16
Det baathistiska samhällskontraktet.....	17
Opposition mot regimen.....	19
Den nyliberala vändningen.....	19
Revolutionen.....	22
Det tunisiska undantaget.....	25
Avslutning.....	28

(De arabiska revolutionerna 2011 gav förhoppningar om att en av de största demokratiska omvandlingarna sedan 1848 skulle inledas, men till slut misslyckades nästan samtliga uppror på ett uppseendeväckande sätt. För att förstå detta nederlag försöker denna artikel göra en ny klassanalys av den arabiska våren, och analyserar hur den regionala vändningen till nyliberalism på 1990- och 2000-talen formade de revolutionära mobiliseringarnas mönster, och till slut beseglade revolutionernas öden – *Catalysts* redaktionella kommentar.)

2011 trollbands arabvärlden av ett mäktigt uppvaknande, ett folkligt uppror för demokrati av en sort som inte hade upplevts sedan 1848. Inte mindre än ett dussintal arabtalande länder bevittnade omvälvningar, och i sex av dem – Egypten, Libyen, Tunisien, Bahrain, Jemen och Syrien – hotade revolutionära rörelser statsmakten. Men i slutändan misslyckades alla utom en av dessa rörelser på ett uppseendeväckande sätt. Bara Tunisien välsignades med en framgångsrik demokratisk övergång. Libyen, Jemen och Syrien föll samman till inbördeskrig, och Egypten gled ner i en ny period av despoti. Upproret i Bahrain krossades av saudiska stridsvagnar.

Fiaskot har givit upphov till flera förklaringar. Liberala kommentatorer hävdar att upproren inte fick tillräckligt stöd från det ”internationella samfundet”, medan många inom vänstern pekar på frånvaron av ”moderata” och sekulära vänsteranhängare inom revolutionärernas led, och ifrågasätter om upproren överhuvudtaget hade någon befriande potential. Men båda påståendena saknar bevis. Exempelvis fick den tunisiska revolutionen, arabvårens enda framgångshistoria, inte särskilt stort internationellt stöd. Å andra sidan var främmande makter starkt inblandade i hanteringen av Jemens demokratiska övergång, ett ingripande som visade sig vara så katastrofalt att det utlöste ett

inbördeskrig. Och påståendet att upproren redan från början var islamistiska till sin karaktär vederläggs av så stora mängder vittnesmål på marken att delar av vänstern har tillgripit islamofobi eller konspirationsteorier för att vidmakthålla den ståndpunkten.

Och även om dessa påståenden vore riktiga, skulle de bara ge upphov till fler, ännu mer irriterande frågor. Om upproren misslyckades på grund av otillräckligt stöd från västmakterna, varför var då dessa rörelser för det första beroende av utländskt stöd, speciellt som deras historiska motsvarigheter hade klarat sig själva? Och om upproren var dömda för att de leddes av fundamentalister, varför har då det politiska islam blivit motståndets röst i en region som en gång dominerades av arabisk nationalism och kommunism?

Men den vanliga kritiken gör rätt i att medge att upproren inte helt passar in i de demokratiska revolutionerna klassiska modell. Även om de sex revolutionära rörelserna följde helt olika banor, så delade de gemensamma organisatoriska principer och ideologier. Under de inledande skedena visade revolutionärerna motvilja mot politiska partier och centralisering. Rörelserna lovprisade ledarlöshet, på gränsen till horisontalism. ”Tidigare har revolutioner vanligtvis haft karismatiska ledare som varit politiskt kunniga och ibland till och med militära genier”, skrev den liberala egyptiske revolutionären Wael Ghonim. Men den nya revolten, som han kallade ”revolution 2.0”, var en ”verkligt spontan rörelse som inte leddes av något annat än folkmassans visdom.”¹ I början bestod inte upproren av politiska partier eller institutioner. Istället organiserades de territoriellt – mest berömda är ockupationerna av offentliga platser som Tahrirtorget i Kairo. Men med tiden utvecklade upproren organisatoriska och hierarkiska strukturer, som kommittéer i bostadsområden, lokala råd och beväpnade grupper. De som deltog i dessa organ förenades av släktskap eller geografiskt, inte genom medlemskap i ett politiskt parti eller genom att dela en politisk vision. De nya organen inriktade sig på att ordna lokala tjänster, och liknade NGO:er [icke statliga organisationer] snarare än traditionella politiska partier. De klassiska vänster- och liberala partierna lyckades inte tränga in i dessa strukturer. Antingen togs organen så småningom över av islamister, eller så upplöstes de av de kontrarevolutionär regimerna.

Upprorens ideologiska karaktär genomgick en liknande utveckling. Under de tidiga skedena framställde sig revolutionärerna som att de tillhörde en postideologisk rörelse. Men i själva verket var de lika ideologiska som alla politiska rörelser – men deras världsåskådning återspeglade helt enkelt internationella liberala normer, en doktrin som var så helt och hållet införlivad att den verkade vara sunt förnuft. Rörelserna för demokrati uttrycktes i individualistiska, högerpräglade ordalag, med speciell betoning av mänskliga rättigheter. Bland de revolutionära ledarna förekom nästan inget tal om omfördelning av välståndet eller förändrade egendomsförhållanden. De liberala revolutionärerna vädjade till det ”internationella samfundet”, som oftast betydde västmakterna. De trodde, att om man dokumenterade brott mot mänskliga rättigheter och överträdelser av (förmodade) globala normer, så skulle oroade medborgare och världsmakter påverkas att agera, eller så skulle internationella påtryckningar begränsa de kontrarevolutionära regimernas förmåga att genomföra ett blodigt förtryck. Men denna liberala fas varade inte länge. Regimerna fängslade och dödade tusentals människor, och inom två år bevittnade upproren hur samhällskrafterna alltmer samlades i två motsatta läger: liberaler och intoleranta. De sistnämnda omfattade olika sorters islamistiska fundamentalister eller nya starka män. Upproren antog alltmer en identitär natur och delade sig

¹ Asef Bayat, *Revolution without Revolutionaries: Making Sense of the Arab Spring*, Stanford: Stanford University Press, 2017, s 16.

längs sekteristiska eller religiösa-sekulära linjer. Till slut var de tidiga revolutionärernas liberala vältalighet misskrediterad, och många vände sig till intoleranta alternativ.

För att förstå vad som hände måste vi gripa oss an med hur arabvärldens samhällsstruktur hade förändrats under de fyra tidigare decennierna. Både de liberala och vänsterns förklaringar kommer till korta, eftersom de bortser från den roll som klass har för att förklara resultatet av upproren. De missar de djupgående förändringar som har ägt rum inom klasstrukturen under de senaste åren, en omvandling som avgjorde mobiliseringens mönster och till syvende och sist beseglade revolutionernas öde. Bara genom att göra en ny klassanalys kan vi börja se att de utmaningar som revolutionärerna stod inför gick mycket djupare än brist på utländskt stöd eller den rätta strategin.

Revolutionerna misslyckades på grund av att rörelserna saknade den strukturella styrkan att störta regimerna. Denna styrka utgörs av de underordnade aktörernas förmåga att genomföra gemensamma aktioner som hotar elitens underliggande maktbas. Före 1990-talet var arabvärlden organiserad runt ett samhällskontrakt där massorna var integrerade i statliga organ, via vilka de fick ett grundläggande skydd mot marknaden och ett medel för att representera sina intressen. I utbyte mot detta lämnade de ifrån sig alla demokratiska friheter, jämte rätten till oberoende organisering och kollektivavtal. Den nyliberala vändning som inleddes över hela regionen i början av 1990-talet, löste upp detta samhällskontrakt. Reformerna inte bara slaktade det sociala skydds nätet och blottade miljontals för marknaden, utan förvandlade också arbetets karaktär. Utan medlemskap i kollektiva organ hade folk inte längre de förbindelser som behövdes för att säkra arbeten i den offentliga sektorn. Samtidigt begränsade kompiskapitalismen den formella privata sektorns tillväxt. Alltså kastades arbetarklassens majoritet in i den informella sektorn, där de överlevde på tillfälliga kontrakt och osäkra anställningar. 2010 utgjordes mellan 50 och 70% av jobben i arabvårens länder av informella arbeten. Dessa "avintegrerade" massor saknade strukturell styrka. Deras kollektiva aktioner baserade sig på släktskap och bostadsområden, inte klassbaserade organisationer eller nationella organ. Den därav följande uppsplittringen innebar, att när upproren svepte över regionen så kunde inte revolutionärerna hota elitens makt direkt utan att ta upp vapen. Även om rörelserna saknade formella ledare så växte ett informellt ledarskap fram bestående av mellan- och övre medelklassindivider som hade uteslutits av den kompiskapitalistiska liberaliseringen. Redan tidigt var dessa personer centrala för att ge rörelserna en liberal inriktning. När de liberala tankarna senare blev misskrediterade vann islamister och starka män ett masstöd. Slutligen dömdes upproren av det sätt på vilket arabregimerna hade smitt fram samhällskontraktet, och det sätt på vilket nyliberalismen hade skrotat det.

Denna artikel kommer att ge en bred historisk översikt över hur detta samhällskontrakt växte fram i alla länder i Mellanöstern och Nordafrika (MENA). Den kommer sedan i detalj att gå igenom hur den nyliberala vändningen upphävde kontraktet och omstrukturerade den arabiska arbetarklassen, något som både drev på och dömde upproren. Slutligen kommer den att undersöka denna dynamik ingående med hjälp av en analys av de syriska och tunisiska revolutionerna.

Det arabiska samhällskontraktet

Efter decennier av kolonialism tog en rad liberala oligarkier på 1950-talet makten i hela arabvärlden. I Syrien bildade en elit av jordbrukar- och affärsfamiljer Folkpartiet som ledde regeringen efter Frankrikes mandat och vann valet 1954, det första verkligt fria valet i arabvärlden. Folkpartiet

förespråkade närmare band till väst och stabila personliga friheter, men var, i linje med sina klassintressen, mot en verklig jordreform. I Egypten representerade det nationalistiska Wafd-partiet en allians mellan städernas medelklass och den jordägande aristokratin. Wafd krävde fullständiga politiska rättigheter men aktade sig för en jordreform. I Tunisien utgjordes den mäktigaste gruppen i det härskande Néo-Destour-partiet av de stora jordägarna i regionen Sahel.

Till slut visade sig liberalernas ovilja att ta upp klasskrav bli deras fall, vilket skapade en öppning till vänster om dem. Många länder bevittnade politiska massmobiliseringar, framväxten av bonde- och arbetarrörelser och explosiva strejkvågor. På 1950-talet hade till exempel en tredjedel av alla arbetare i Egypten och Tunisien organiserats fackligt. För första gången kämpade massorna direkt inom den nationella politiken, vanligen via vänsterpartier. I södra Jemen blev Adens fackföreningskongress [Aden Trade Union Congress] en ledande kraft i självständighetsrörelsen mot britterna, och sedermera i Demokratiska folkrepubliken Jemen.

De nya vänsterregimerna försökte begränsa kapitalets makt. I Egypten slog Nasser hårt mot godsägarklassen. Nästan 7,5 miljoner personer gynnades av jordreformen, och 1,3 miljoner bönder ägde äntligen marken de odlade. Hans regim nationaliserade utländska företag, och mest berömd är den för att den beslagtog Suezkanalen från britterna. I Syrien nationaliserades mer än 100 företag och staten monopoliserade 70% av utrikeshandeln. I Libyen presenterade Muammar al-Gaddafi principen *shurakala ujara* – kompanjoner, inte löntagare – och försökte helt och hållet avskaffa arbete som vara, genom att expropriera den privata sektorn i stor skala. I Tunisien exproprierade Habib Bourguiba franska företag och jordbruksegendomar. Dessa regimer, som forskare vanligtvis beskriver som ”populistiskt auktoritära”, genomförde ett brett program av omfördelning av rikedomar, som beslutades uppifrån med diktatoriska order. Genom att underordna kapitalet under landets behov, prioriterade de populistiskt auktoritära regimerna omfördelning framför ekonomisk tillväxt. I Egypten gjorde till exempel Nasser universitetsutbildning praktiskt taget gratis, och alla som tog examen garanterades statlig anställning. Miljontals egyptier steg upp till medelklassen. 1969 sysselsatte staten 60% av alla universitetsutbildade, inklusive två tredjedelar av alla advokater och 87% av alla läkare.

Reformerna innebar en enorm ekonomisk börda på staten. Den offentliga sektorns explosiva tillväxt i Egypten stal ”knappa resurser från produktiva investeringar”, skriver Carrie Rosefsky Wickham, och ”undergrävde slutligen statens förmåga till fortsatt fördelning”. Till detta lades den internationella lågkonjunkturen i början av 1970-talet, som förvärrades av oljechocken. 1973 hade Egyptens tillväxttakt minskat och inflationen rusade i höjden. De populistiskt auktoritära regimerna stod inför ett dilemma: öka uttaget av kapitalistiska profiter för att finansiera omfördelningen, eller undvika en klasskonflikt. Det förstnämnda skulle utlösa inbördeskrig, om inte regimerna tog till massmobiliseringar underifrån i form av strejker och protester – något som de arabiska härskarna ville undvika eftersom de, i sin nationalistiska vision, försökte minimera klasskampen i namn av nationell enhet.² Så de valde det sistnämnda och närmade sig den privata sektorn. 1970 störtade Hafez al-Assad Baathpartiets vänster i Syrien och inledde ”korrigeringsrörelsen”, som försökte förlika den sunni-

2 “Nasser vägrade använda järnåven [för att störta kapitalismen], inte på grund av signaler från kärnländerna (de fanns det gott om) eller på grund av sin klassförkärlek, om han hade någon. Istället avgjordes hans linje av hans verkliga ovilja att, som han uttryckte det, offra den nuvarande generationen för framtidens generationer och släppa lös möjligen okontrollerbara klasskonflikter.” John Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat: the Political Economy of Two Regimes*, Princeton: Princeton University Press, 1983.

muslimska handelsmannaklassen (speciellt i Damaskus). Jordreformen stoppades och handelsrestriktionerna lättades upp. Samma år vidtog Bourguiba åtgärder mot vänstern i UGTT, den mäktiga fackföreningsrörelsen i Tunisien, och utsåg den marknadsvänliga liberalen Hédi Noura till premiärminister. 1974 tillkännagav Anwar Sadat "Infatih" i Egypten, en politik av ekonomisk "öppenhet" för att dra till sig privata investeringar och vända på Nassers politik.

I mitten av 1970-talet var perioden av arabisk vänsternationalism slut.³ Det tillskrivs vanligtvis de arabiska nationalisternas nederlag mot Israel 1967, men i själva verket var det interna motsättningar och strukturella orsaker som tvingade härskarna att stoppa de radikala skatteuttagen och återigen engagera borgarklassen. Men det vore ett misstag att kalla de regimer som det gav upphov till för kapitalistiska. Staten utvecklades till ett organ med egna byråkratiska intressen gentemot samhällets alla andra sektorer och klasser, vilket en del forskare kallar "byråkratisk auktoritarism".⁴ (Se Figur 1.) De lyckades med en balansakt mellan klasserna genom att minska uttagen från den privata sektorn och använda yttre intäkter för att vidmakthålla omfördelningen. Syrien förlitade sig på sovjetisk hjälp och oljeinkomster, som gav regimen ett mått av oberoende. Å andra sidan tog Egypten och Tunisien till stor skuldsättning i väst. Det blottställde dem för Internationella valutafondens (IMF:s) och Världsbankens planer, som tvingade dem att dra ner på omfördelningarna. Men försöken till en radikal liberalisering misslyckades – exempelvis tvingades Sadat skrota en föreslagen subvention sedan det brutit ut kravaller 1977. Istället genomdrev regimerna reformer med stor försiktighet.⁵ Medan delar av de egyptiska och tunisiska ekonomierna under 1970- och 1980-talen öppnades för privat kapital, blev som ett resultat av detta de sociala skyddsnetten kvar.⁶

Miljontals arbetare fortsatte att dra nytta av understöd, gratis utbildning och sjukvård, garanterad statlig anställning, billiga lån och priskontroller på insatsvaror och produktion inom jordbrukssektorn. Tillsammans med oljeinkomster kunde sådana program ge anmärkningsvärda resultat. I slutet av 1980-talet hade MENA-regionen den lägsta andelen fattiga av världens utvecklingsländer, och bara 2% av befolkningen levde på 1 dollar per dag. På liknande sätt var ojämlikheten mycket mindre i MENA än i jämförbara regioner.⁷ MENA hade bäst tillgång till sjukvård och utbildning av världens utvecklingsländer.⁸

3 Undantaget var Libyen. Tack vare sina oljeinkomster kunde de vidmakthålla omfördelningen och underordna sig kapitalistklassen – som för det första var mycket liten.

4 En del författare behandlar de arabregimer som fanns efter 1970-talet som byråkratiskt auktoritära. Se t ex Leonard Binder, *Islamic Liberalism: A Critique of Development Ideologies*, Chicago: University of Chicago Press, 1988, s 14, 16, 268; Waterbury, *The Egypt of Nasser and Sadat*, kapitel 1. Andra kallar regimerna före och efter 1970-talet för populistiskt auktoritära, t ex Raymond Hinnebusch, *Syria: Revolution From Above*, London: Routledge, 2001. Begreppet byråkratisk auktoritarism utvecklades i ett latinamerikanskt sammanhang för att beteckna en sorts statlig utveckling som försöker fördjupa industrialiseringen med hjälp av en allians mellan inhemskt och utländskt kapital. Här anpassar jag begreppet till Mellanösterns sammanhang för att betona statens självständighet och dess kompromiss med kapitalet.

5 Exempelvis kunde inte Sadat stoppa Nassers garanterade anställningsschema, som belastade statsbudgeten hårt, så staten förlängde den tid nyutbildade behövde vänta för att få jobb i den offentliga sektorn.

6 Denna dynamik var förstås inte unik för Mellanöstern utan förekom i hela det globala syd. Men i Mellanöstern var kanske statens autonomi större, och försöken att begränsa den privata sektorn med hjälp av en balansakt kanske ambitiösare än på andra ställen

7 Richard H. Adams Jr och John Page, "Poverty, Inequality and Growth in Selected Middle East and North Africa Countries, 1980–2000", *World Development* 31, nr 12 (2003): s 2027–2048.

8 Farrukh Iqbal och Youssouf Kiendrebeogo, "The Determinants of Child Mortality Reduction in the Middle East and North Africa", *Middle East Development Journal* 8, nr 2 (2016): s 230–247.

Figur 1

Regimtyp	Kännetecken	Syrien	Tunisien	Egypten	Libyen
Oligarki (Liberal eller monarkistisk)	Djupt ojämlik; västvänlig och marknadsvänlig	1946 – 1958	1952 – 1956	1922 – 1952	1951 – 1969
Populistiskt auktoritär	Kraftiga uttag från den privata sektorn; omfördelning; kapitalets makt inskränkt	1958 – 1970	1961 – 1970	1962 – 1970	1970 – 1987
Byråkratiskt auktoritär	Måttliga uttag; försoning med den privata sektorn; skulder och oljeinkomster vidmakthåller klassjämvikten	1946 – 1958	1970 – 1987	1974 – 1991	1987 – 2002
Nyliberalt auktoritär	Framväxt av en ny statsbourgoisi; kraftiga uttag från folkliga klasser; integrering i världsmarknaden	2000 – idag	1987 – 2011	1991 – idag	2002 – idag

Trots dessa förmåner hade massorna nästan inga politiska rättigheter. Detta att tillhandahålla ett skyddsnät i utbyte mot att massorna gav upp sin politiska frihet är det stora samhällskontrakt som var grunden för de arabiska regimerna: tortyrkammare och smör. Det fanns inga val, ingen fri press, inga oppositionspartier, inget självständigt rättsväsende, inga oberoende fackföreningar och ingen rätt att strejka. Genom att skydda de fattigaste medborgarna mot marknadens våld, utsatte diktaturena sina befolkningar för den politiska ordningens nakna våld.

Men samhällskontraktet var inte bara en kohandel mellan olika önskvärda mål. I själva verket var det ett medel med vilket folk kunde förbättra sin lott *och*, i begränsad omfattning, representera sina intressen på statlig nivå – bara inte på det sätt på vilket dessa intressen representeras i demokratier. Det är avgörande att förstå samhällskontraktets struktur för att förklara hur nyliberalismen rev upp det och formade de följande revolutionerna.

Korporativism

För att mobilisera samhället kring nationalistiska och antiimperialistiska ideal, betraktade arab-regimerna samhällets motsatta ”inre” intressen, som motsättningen mellan arbete och kapital, som sekundära till utvecklingen av den arabiska nationen, och menade att de skulle kunna avleda denna

utveckling. De arabiska nationalisterna var överens med kommunisterna om att arbetare och arbetsköpare utgjorde olika intressegrupper, men de ansåg att denna motsättning skulle lösas med direkta förhandlingar, förmedlade av staten. Med andra ord såg de arabiska nationalisterna samhällets olika intressegrupper som nödvändiga beståndsdelar i staten, en verklig enhet som när det kom till kritan var förenade i målet att utveckla nationen. Medvetet eller ej utgick dessa regimer från korporativismens traditioner.

Korporativismen utvecklades i slutet på 1800-talet inom den katolska intelligentsian i Italien som ett alternativ till socialismen, ett sätt att förbättra arbetarklassens situation utan att hota privategendomen. I sin ursprungliga form ansåg korporativisterna att samhället bestod av olika intressegrupper – som arbetare, arbetsgivare, advokater, prästerskapet och partier – som löste sina motsättningar med hjälp av förhandlingar och uppgörelser. Som den utvecklades i praktiken, blev staten den arena via vilken sådana tvister avgjordes, och till slut ledde till att alla intressegrupper införlivades i själva staten. I sin klassiska framställning skriver Philippe C Schmitter att⁹

Korporativism kan definieras som ett system för intesserepresentation där de ingående delarna organiseras i ett begränsat antal unika, obligatoriska, icke antagonistiska, hierarkiskt organiserade och funktionellt åtskilda kategorier som erkänns eller beviljas (om inte till och med skapas) av staten, och får ett planerat representativt monopol inom sina respektive kategorier i utbyte mot att iakttäta viss kontroll över hur ledare väljs och hur krav och stöd uttrycks.

Genom att införliva fackföreningar och politiska partier i staten krossar korporativismen i själva verket alla oberoende organisationer i samhället, inklusive arbetarnas. Så det är inte förvånande att korporativismen är nära förknippad med Benito Mussolini och Adolf Hitler – vi kan betrakta det som den klassiska fascismens samhällspolitiska organisering. Det var också det främsta sättet med vilket de byråkratiskt auktoritära arabiska regimerna härskade. Den arabiska staten representerades av ett enda parti och medlade mellan olika ”funktionella” grupper i samhället, var och en förment med sina egna särskilda intressen – bönder, lärare, advokater, industriarbetare, kvinnor och så vidare. Klasskiktningen inom dessa grupper avgjorde inte deras funktion, åtminstone på pappret: jordbrukskooperativen representerade rika och fattiga bönders intressen; kvinnoorganisationerna representerade alla, från kvinnliga industriarbetare till hemmafruar. Under detta system var solidaritet på någon annan grundval än inom de funktionella grupperna per definition *mot* dessa grupper, och därmed mot de nationella intressena. Varje försök till politisk eller ekonomisk aktivitet som genomfördes utanför dessa kanaler var i själva verket olaglig. Följaktligen förbjöds eller begränsades strejker kraftigt, och medlemskap i fackföreningarna kontrollerades noga. I Syrien slogs alla fackföreningar ihop i Allmänna fackföreningsfederationen, som själv förenades med Allmänna bondeförbundet, Revolutionära ungdomsförbundet och ett urval av vänsterpartier för att bilda den statligt kontrollerade Nationella progressiva fronten.

Begränsningarna av rätten att strejka eller bedriva oberoende kollektivförhandlingar gynnade arbetsgivarna, men samtidigt fastställde statliga ministerier lönerna och avgjorde den privata industrins möjlighet att bestraffa arbetare. I denna mening förlorade arbetarklassen kollektiv styrka i utbyte mot ett brett omfördelningsprogram som delvis slutade behandla arbete som en vara och erbjöd skydd mot marknaden. Utöver denna ekonomiska byteshandel bestod samhällskontraktet av en viktig politisk kohandel. När den arabiska nationalistiska korporativismen avskaffade alla

---

9 Philippe C. Schmitter, “Still the Century of Corporatism?”, *The Review of Politics* 36, nr 1 (1974): s 85–131.

demokratiska rättigheter, så var det inte bara en mekanism för att splittra och kontrollera. Genom att ersätta horisontella solidaritetsband och gemensamma aktioner med vertikala band till staten, skapade de korporativistiska regimerna i själva verket en ny sorts intresserepresentation. Å ena sidan var de korporativistiska strukturerna ett sätt för staten att kontrollera den folkliga aktiviteten, kväsa meningsskiljaktigheter och kanalisera rivalitet mellan intressegrupper på ett sätt som överensstämde med statens byråkratiska intressen. Men å den andra gjorde medlemskap i ett korporativt organ det möjligt för individer och samhällen att utnyttja beskyddarnätverk och under vissa omständigheter till och med påverka politiken. När bönder anslöt sig till statligt skötta jordbrukskooperativ blev byarna till exempel knutna till centrum som aldrig förr. Staten satte priserna, men mötte direkt och indirekt tryck från olika håll: bondefackföreningar, anställda i jordbruksministeriet, partibossar. En anställd på ministeriet kunde pressa på för växelbruk som var mer gynnsamt för dennes hemby; en partifunktionär kunde övertala jordbruksbanken att ge billigare lån till sin familjs region. ”När individer [rörde sig] uppåt i landets maktstruktur”, skriver Raymond Hinnebusch om Syrien, ”utnyttjade de sin ställning för att hjälpa släktingar i byn.”¹⁰ Samma sak gällde i städerna: arbetare från en viss grupp kunde lyckas få in en av sina egna i ett organ som hade hand om industriarbetarnas förhållanden. Ett fackligt ombud på en fabrik kunde lyckas komma med i en företagsstyrelse och kunde driva på för en större andel av profiterna till sin lokalavdelning. En lärare kunde ansluta sig det nationella partiet för att få en eftertraktad utnämning. Detta sätt att utnyttja personliga kontakter för varor och tjänster beskrivs bäst med det arabiska begreppet *wasta*. Även om det vanligtvis ses som en sorts korruption, så var *wasta* ett särdrag och inte en defekt hos den korporativistiska regimen, och hjälpte till att stärka samhällskontraktet genom att erbjuda social rörlighet och ett sätt att påverka politiken. Med andra ord: trots bristen på formella politiska friheter, kunde folkliga sektorer förfäktat sina intressen – om än i mycket urvattnad form – med hjälp av representation i företagsstrukturer. Som Hinnebusch påpekar blev på detta sätt ”beskyddarskapet ’demokratiserat’ på lokal nivå, när offentlig egendom omdirigerades och lagar påverkades för att gynna lokalavdelningar.”¹¹

I denna mening var samhällskontraktet inte enbart ett utbyte av politiska rättigheter mot ekonomiskt skydd, som de flesta skribenter hävdar. Istället var det en komplicerad byteshandel mellan olika sociala och politiska tillgångar: genom att ge upp en oberoende kollektiv organisering och formella politiska rättigheter fick massorna ett visst skydd mot marknaden och ett sätt att representera sina intressen via beskyddarnätverk. Särskilt de sistnämnda visade sig vara värdefulla som en förmedlare för rörlighet uppåt.¹² Miljontals fattiga tog sig upp i medelklassen genom att få jobb som statsanställda, för vilket *wasta* var avgörande. Det var i allmänhet detta uppåt rörliga skikt som utgjorde de byråkratiskt auktoritära regimernas sociala bas.

Den nyliberala vändningen

Samhällskontraktets centrala beståndsdel var omfördelning, som sist och slutligen var beroende av intäkter. Så länge de byråkratiskt auktoritära regimerna kunde finansiera omfördelningen utifrån – utan att ta det från den privata sektorn – kunde de upprätthålla den känsliga balansen mellan borgarklassen och den folkliga sfären. I exempelvis Syrien stod utländsk hjälp 1979 för 40,9% av statens

10 Hinnebusch, *Revolution*, s 121.

11 Hinnebusch, *Revolution*, s 121.

12 Korporativistiskt styre var den modell som användes i enpartistater i hela det globala syd. För en jämförelse mellan till exempel Juan Péron och Nasser, se Robert Bianchi, *Unruly Corporatism: Associational Life in Twentieth-Century Egypt*, Oxford: Oxford University Press, 1989, s 27–28.

inkomster.¹³ 1985 härrörde bara 1,3% av statsinkomsterna från inkomstskatter och 10% från tullavgifter, medan resten kom från olja och utländsk hjälp. Över hela MENA stod icke uthyrningsinkomster* bara för 16% av statens skattkista, jämfört med nästan 26% i de afrikanska staterna söder om Sahara.¹⁴ Detta är ett i sig instabilt förhållningssätt: hyror är nyckfulla och skulder ökar snabbt. Förr eller senare måste något ge efter.

I Mellanöstern var kolväten den gnista som raserade detta korthus. På 1980-talet rasade oljepriserna från det föregående decenniets berusande höjder. Mellan 1981 och 1986 sjönk priset för ett fat råolja med nästan två tredjedelar. Det påverkade omedelbart uthyrningsstater som Libyen, som blev ett av de första MENA-länderna att försöka med nyliberala reformer. Det påverkade också indirekt icke oljeexporterande länder, eftersom det minskande flödet av migrantarbetare ledde till minskande penningförsändelser. Den växande inhemska arbetskraften ökade pressen på statens sysselsättningsprogram, vilket ledde till ökad arbetslöshet och undersysselsättning. Länder med garanterad statlig anställning stod inför en lönekostnad för den offentliga sektorn som steg alarmerande fort. Den blodfattiga privata sektorn var en otillräcklig skattebas för omfördelningen. Den teknologiska utvecklingen på den internationella marknaden pressade ner den inhemska arbetskraftens produktivitet. Investeringarna sjönk kraftigt: i slutet av 1980-talet hade tillväxten av fysiskt kapital per arbetare i hela regionen minskat med tre fjärdedelar från det föregående decenniet.¹⁵

Inför denna kris försökte en del regimer helt enkelt låna mer – men det skapade en allt värre skuld-kris, som förvärrades av kreditkrisen efter att Mexiko ställde in betalningarna 1982. Som Adam Hanieh förklarar:¹⁶

I mitten av 1980-talet använde Algeriet, Egypten, Jordanien, Marocko och Tunisien 30-65% av alla sina exportinkomster bara för att betala sin skuld. Samtidigt måste de ta nya lån för att hålla sig flytande, så trots det ständiga utflödet av skuldbetalningar ökade i själva verket de totala skulderna. Med andra ord ökade skuldsättningen varje år samtidigt som skulden och räntebetalningarna bara blev större. Skulden utgjorde således en allt större åderlåtning av rikedomar från arabregionen till de rikaste finansinstitutionerna i världen.

Andra regimer höll fast vid hoppet om utländsk hjälp, tills även den försvann. Exempelvis hade Syrien undvikit skuldcykeln genom att förlita sig på sovjetisk hjälp och oljeinkomster, men 1980-talets dumpning av oljepriset och Sovjetunionens sammanbrott 1991 gjorde det omöjligt att fortsätta med denna linje.

De byråkratiskt auktoritära regimerna stod inför samma val som sina populistiska föregångare två årtionden tidigare: ta bort fjättrarna på den privata kapitalackumulationen eller genomför radikala skatteuttag – men den här gången var inte balansakten längre möjlig. Med början i slutet av 1980-talet och därefter allt snabbare, vände nästan alla länder i MENA som stod utanför OPEC sig bestämt från de omfördelningsprogram som garanterade samhällskontraktet, och anammade olika

13 Giacomo Luciani, "Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework", i Giacomo Luciani, red., *The Arab State*, Berkeley: University of California Press, 1990, s 65–84.

* Dessa staters oljeintäkter kom till största delen från uthyrning av sina naturresurser; länderna kallas "rentier states", uthyrningsstater – öa.

14 Leonard Robinson, "Rentierism and Foreign Policy in Syria", *The Arab Studies Journal* 4, nr 1 (vår 1996), s 34–54.

15 Tarik M. Yousef, "Employment, Development and the Social Contract in the Middle East and North Africa", *World Bank* (Washington, DC, 2004).

16 Adam Hanieh, *Lineages of Revolt: Issues of Contemporary Capitalism in the Middle East*, Chicago: Haymarket, 2013.

sorters nyliberalism.

Länderna var hårt klämda av de internationella finansiella institutionerna och följde det typiska receptet med strukturella anpassningar. Egypten lovade till exempel att öka omsättningsskatten, ta bort tullar och skära ner understöden. Olika offentliga företag privatiserades och hundratusentals arbetare avskedades. Nassers schema med garanterad anställning för universitetsutbildade avskaffades slutligen. Samtidigt inledde länder som hade undvikit Världsbanken och IMF, som Syrien, också sådana anpassningar. De första trevande åtgärderna inleddes 1991 med Investeringslag nr 10, som gav företagen skattelättnader, avskaffade importtullar, öppnade tillgång till hårdvaluta och jämnade ut inkomstskatterna. När Bashar al-Assad ärvde makten år 2000, skruvade han upp takten med utbredda privatiseringar. Även tjänster som inte privatiserades, som utbildning, drabbades av försämrad kvalitet eftersom lärarna var våldsamt underbetalda och frånvaron sköt i höjden.¹⁷

Omgruppering av eliten

Balansakten var avslutad, men det innebar inte att staten helt enkelt kunde släppa lös den privata sektorn och kliva åt sidan. En okontrollerad liberalisering skulle kunna ingjuta mod i kapitalistklassen och hota regimen herravälde. Den nyliberala vändningen var därför inte bara en öppning för marknaden, utan också en grundläggande omstrukturering av klassförhållandena i de arabiska samhällena. Nyliberalismen skapade en ny borgarklass, som smiddes fram ur delar av staten och delar av den existerande privata sektorn. Ur statens perspektiv var det enda sättet att säkerställa att liberaliseringen inte hotade elitens styre att de själva blev kapitalister. Ur den privata sektorns perspektiv, skapade å andra sidan nyliberalismen vinnare och förlorare: de som hade starka band till den härskande klicken blev rika, medan de som inte gjorde det hamnade utanför. Med andra ord orsakade nyliberalismen en spricka i den privata sektorn, en omgruppering som precis som upplösningen av samhällskontraktet hjälpte till att avgöra arabvårens utveckling.

I praktiken var splittringen av den privata sektorn ett resultat av varierande lönsamhet. De företag som via familjen eller vänskap hade band till de härskande eliterna fick företräde till marknader, ett fenomen som vanligtvis beskrivs som ”kompiskapitalism”. En studie visade att egyptiska företag med politiska förbindelser fick bättre tillgång till lån och större marknadsandelar än företag utan sådana förbindelser, efter justering för sektorstorlek och andra variabler.¹⁸ Företag som var knutna till regimerna hade ett förhållande mellan egna medel och skulder som var omkring 108,3 punkter högre än självständiga företag, och överträffade avsevärt företag i andra länder som är ökända för korruption. Mellan 2004 och 2010 ökade detta förhållande med 43% för företag knutna till regimen, medan de utan förbindelser minskade med 55% – och som ett resultat av det tillföll 74% av alla företagslån företag med band till regimen. När banksektorn liberaliserades, lånade bankerna till regimanknutna företag helt enkelt därför att de var mer lönsamma, och band till regimen fungerade i själva verket som säkerhet mot lån. På samma sätt hade regimanknutna företag en marknadsandel som var ungefär 8% högre än företag utan kontakter, återigen en siffra som är relativt hög jämfört

17 En undersökning fann att ”andelen personer som var missnöjda med tillgången på bostäder till rimligt pris ökade mest dramatiskt före arabvårens uppror, men det skedde också en ökning av antalet personer som var missnöjda med kollektivtransporter, sjukvårdens kvalitet och tillgången på kvalitetsarbeten.” Se Shantayanan Devarajan och Elena Ianchovichina, “A Broken Social Contract, Not High Inequality, Led to the Arab Spring”, *Review of Income and Wealth* 64 (2018): S5–S25.

18 Hamouda Chekir och Ishac Diwan, “Crony Capitalism in Egypt”, *Journal of Globalization and Development* 5, nr 2 (2014): s 177–211.

med andra länder där kompiskapitalism är ett kännetecken.

I Tunisien ägde Zayn al-Abidin Ben Alis familj nästan 400 företag, 367 bankkonton, 550 fastigheter och 48 aktieportföljer.¹⁹ Dessa tillgångar värderades till 13 miljarder dollar, en fjärdedel av landets BNP 2011. Ben Alis företag representerade 1% av sysselsättningen och 3% av landets produktion, men stod för 21,3% av den privata sektorns nettovinster.²⁰ En del av dessa egendomar kom från utförsäljningar och privatisering av den offentliga sektorn, men en stor del av dem tillhörde hårt reglerade delar av den privata sektorn. Den sortens nyliberalism innebar en fasad av regleringar, för att på så sätt begränsa den icke regimanslutna borgarklassens tillgång till marknaden, och samtidigt utsätta fattiga och arbetare för marknaden genom att skära ner det sociala biståndet. Familjen Ali monopoliserade luft- och sjötransporter, telekommunikationer, banksystemet, fastighetssektorn och tjänstesektorn, och utan kontakter bland härskarna var det omöjligt att gå runt de statliga regleringarna. Som ett resultat av det upptäckte delar av borgarklassen att de hade mycket svårt att konkurrera.²¹ På exempelvis grossistmarknaden Bir Kassaa måste handlarna ha förbindelser till regimen för att komma runt importtullarna på bananer på 36%. Tunisien producerar inte bananer, vilket innebär att tullen bara fanns för att behålla marknaden åt regimanknutna företag.²²

I Jemen kom Ali Abdullah Saleh till makten 1977 på basis av ett arrangemang med maktindelning med centrala personer i stamfederationen Hashid i norr. Saleh skulle inneha presidentposten i Sana medan schejker och militära befälhavare från Hashid skulle vara fria att ha förläningar i sina egna områden. Senare använde Saleh oljeinkomster för att införliva regionala eliter från hela landet i en pyramid av nätverk. I detta system blev kontrollen över staten ett sätt att fördela beskydd och samla på sig förmögenheter i den privata sektorn. Exempelvis utvecklade Hashid-eliter nätverk i Jemens ekonomiska förbund (YECO), ett statligt militärt upphandlingsbolag som var aktivt inom fastigheter, olja och gas, byggnation, turism och andra industrier. Men under liberaliseringen i mitten av 2000-talet bildade (med Världsbankens stöd) teknokrater med förbindelser till Salehs son ett förvaltningsbolag, och tog över stora delar av YECO:s mark. Denna och många liknande åtgärder minskade Hashid-eliternas profiter och drev in en kil mellan dem och Salehs familj. Salehs söner och syskonbarn tog också kontroll över presidentgardet och underrättelsetjänsten – med hjälp av vilket de fick miljontals dollar i ”politiska arrenden” från Washingtons krig mot terrorism. Med andra ord gynnades Salehs närmaste familj oproportionerligt mycket av liberaliseringen och kriget mot terrorism, och hotade de rivaliserande Hashid-eliternas intressen. När revolutionen bröt ut 2011 splittrades Jemens elitkoalition: Hashid-klanledaren Hamid al-Ahmar finansierade Förändringstorget, det viktigaste protestlägret i huvudstaden, och en annan ledande Hashidmedlem, general Ali Mohsen al-Ahmar, hoppade av med en stor del av de väpnade styrkorna och lade grunden till inbördeskriget.²³

Omstrukturering

Den nyliberala vändningen härrörde ur samma tryck som orsakade närmandet mellan staten och det

19 Antonio Nucifora, Bob Rijkers och Bernard Funck, “The Unfinished Revolution: Bringing Opportunity, Good Jobs and Greater Wealth to all Tunisians”, *Developmental Policy Review*, World Bank (Washington, DC, 2014).

20 Bob Rijkers, Caroline Freund och Antonio Nucifora, “All in the Family: State Capture in Tunisia”, World Bank (Washington, DC, 2014).

21 Devarajan och Ianchovichina, “Broken Social Contract”.

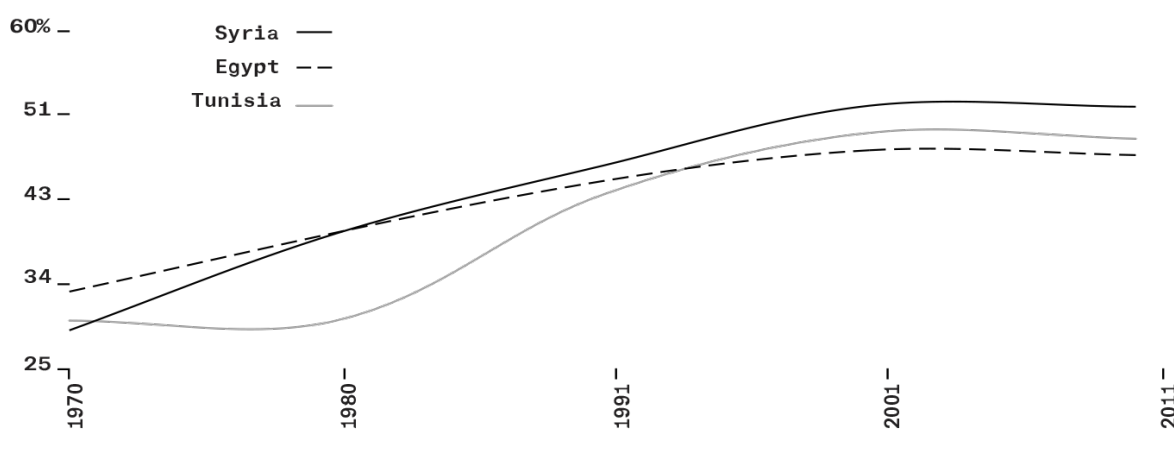
22 Nucifora et al., “Unfinished Revolution”, s 119.

23 För mer om dessa splittringar av eliten, se t ex, Peter Salisbury, “Yemen’s Economy: Oil, Imports and Elites”, (London: Chatham House, 2011).

privata kapitalet i början av 1970-talet. Men denna gång kunde inte regimerna förlita sig på hjälp och skuldsättning för att hålla omfördelningsprogrammen flytande, och det fick dem att avveckla samhällskontraktet och omstrukturera arbetarklassen. Medan MENA-länderna i allmänhet inte avindustrialiserades, så gjorde globaliseringen att tillverkningssektorn stagnerade och de flesta jobben uppkom inom tjänsteindustrin (figur 2). Den mest slående strukturella omvandlingen skedde dock inom jordbruket och den offentliga sektorn. Jordbrukskooperativ upplöstes och statliga lantbruk privatiserades. I Syrien, till exempel, rasade de statligt ägda lantbrukens totala yta med 50% mellan 1970 och 2000.²⁴ Och 2000 avskaffades det statlig jordägandet helt och hållet. Genom politisk påverkan och undanflykter roffade de regimanknutna eliterna till sig större delen av den jord som delades ut. I själva verket upphävdes baathisternas jordreformer från 1960-talet, och det skapades en ny jordägande elit som härskade över oändliga storgods. I Egypten ägde en liknande process rum, där jordbruksföretag roffade åt sig en stor del av marken. Tillsammans med olika urbaniseringsåtgärder drev dessa privatiseringar bort miljontals människor från jorden till kåkstäder eller migrantarbete.

Figur 3 visar nedgången för arbetskraften inom jordbruket. Den formella privata sektorn kunde inte suga upp dessa arbeten – ett av skälen till att MENA före 2011 hade den högsta arbetslösheten i det globala syd. De största industrierna monopoliserades av den nya till staten knutna borgarklassen, och därmed kunde inte småföretag växa eller konkurrera på marknaden. I Egypten och Tunisien var till exempel nystartade företag oförmögna att växa till medelstora företag, och inom 10 år hade 95% av dem stängt igen.²⁵ En studie i Egypten visade att ökningen av sysselsättningen sjönk med 1,4% när ett till regimen knutet företag gick in i en sektor.²⁶ Med en snabbt minskande offentlig sektor, privatiseringen av jordbruket och en privat sektor som inte kunde suga upp nyanlända till arbetsmarknaden, hade arbetarklassens majoritet inte många alternativ till osäkra arbeten i den informella

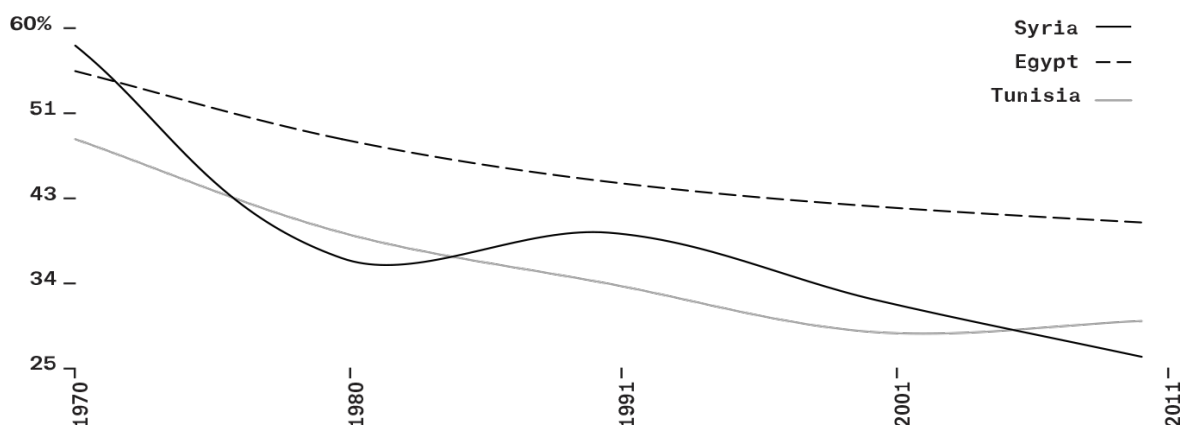
Figur 2 Procentuell andel av arbetsstyrkan anställd inom tjänstesektorn

24 Myriam Ababsa, "The End of a World: Drought and Agrarian Transformation in Northeast Syria (2007–2010)", i Raymond Hinnebusch och Tina Zintl, red., *Syria from Reform to Revolt: Political Economy and International Relations*, Syracuse: Syracuse University Press, 2014, s 213.

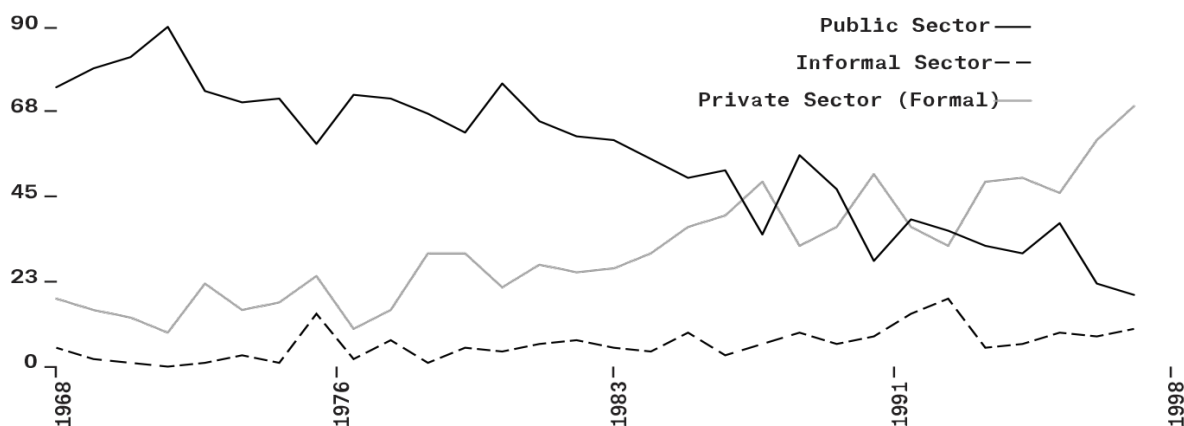
25 Devarajan och Ianchovichina, "Broken Social Contract", S21.

26 Hania Sahnoun, Philip Keefer, Marc Schiffbauer, Abdoulaye Sy och Sahar Hussain, "Jobs or Privileges: Unleashing the Employment Potential of the Middle East and North Africa", World Bank (Washington, DC, 2014).

Figur 3 Procentuell andel av arbetsstyrkan anställd inom jordbruket

sektorn. Figur 4 visar detta fenomen i Egypten: 1971 gick nästan 90% av nya arbeten till den offentliga sektorn, men 1997 bara 19%. Istället gick detta år nästan 70% till den informella ekonomin. Den andel av arbetskraften som är sysselsatt i informellt arbete är liknande i andra av den arabiska vårens länder: 71% i Syrien, 91% i Jemen och 50% i Tunisien.²⁷ Större delen av dessa arbetare har inte lyckats ta sig in i den formella sektorn, vilket innebär att osäkerhet är ett permanent tillstånd för arbetarklassens majoritet i dessa länder.²⁸

Konsekvenserna för arbetarklassens levnadsstandard var förödande. Medelklassfamiljer – statligt anställda tjänstemän – upplevde minskande inkomster. Många i detta skikt som var på väg utför var universitetsutbildade, men kunde inte få ett arbete som motsvarade deras utbildning. Livet i den

Figur 4 Andel nya på arbetsmarknaden per sektor: Egypten

Källa: Bearbetad från Jackline Wahba och May Moktar, "Informalization of Labor in Egypt," i Ragui Assaad, red., *The Labor Market in a Reforming Economy: Egypt in the 1990s*, Cairo American University in Cairo Press, 2002. [Public sector = offentlig sektor; Informal sector = informell sektor; Private sector = privat sektor]

27 Roberta Gatti, Diego F. Angel-Urdinola, Joana Silva och Andras Bodor, "Striving for Better Jobs: The Challenge of Informality in the Middle East and North Africa Region", World Bank (Washington, DC, 2011); Jackline Wahba, "The Impact of Labor Market Reforms on Informality in Egypt: Gender and Work in the MENA Region", Population Council Working Papers (2009); Yousef et al., "Employment"; Jackline Wahba och May Moktar, "Informalization of Labor in Egypt", i Ragui Assaad, red., *The Labor Market in a Reforming Economy: Egypt in the 1990s*, Cairo: American University in Cairo Press, 2002.

28 Diego F. Angel-Urdinola och Kimie Tanabe, "Micro-Determinants of Informal Employment in the Middle East and North Africa Region", World Bank (Washington, DC, 2012).

informella sektorn innebar återkommande perioder utan arbete, och en stor del av tiden tillbringades i köer, med dörrknackning och väntan på samlingsplatser. Under dessa förhållanden började kvinnor försvinna ur arbetskraften – ett skäl till varför det idag finns färre kvinnor på arbetsmarknaden i MENA än någon annanstans i världen.²⁹

För arbetarklassens fattigaste delar var å andra sidan situationen mer komplicerad. Dessa arbetare hade tidigare tillhört jordbrukssektorn, men när de kastades bort från jorden flyttade de utomlands som migrantarbetare. Ofta tjänade de mer på ställen som Persiska viken än de hade gjort på fälten hemma, så medelinkomsten för denna grupp ökade faktiskt. Nettoresultatet blev en utjämning av arbetarklassen i sin helhet, där alla – både fattiga och medelinkomsttagare – nu upplevde liknande arbetsförhållanden, oavsett utbildning.

Genom att privatisera jordbruket och skära ner på offentliga anställningar, stjälpde de liberaliserande regimerna omkull den korporativistiska ordning som under 40 år hade varit samhällskontraktets grundval. Arbetarklassen fick nya, osäkra anställningsförhållande och blev ”desorganiserad” [disincorporated]. Det fick fyra viktiga konsekvenser som formade den följande utvecklingen. Kom för det första ihåg att korporativa organ som jordbrukskooperativ och lärarförbund var ett medel för att representera intressen. På kommunal nivå var det ett sätt för byar, stammar och arbetsplatser att påverka politiken. På individuell nivå var dessa organ det främsta sättet för medelinkomsttagare att, via *wasta*, hitta arbete eller undvika det lynniga beteende som härskande institutioner som domstolar uppvisade. Avskaffandet av de korporativa organen var därmed också en privatisering av *wasta*. Nya på arbetsmarknaden hade inte längre möjligheter att utnyttja kontakter med regimen för att garantera sig sysselsättning eller få skydd mot giriga poliser. Den andra konsekvensen var att den desorganiserade arbetarklassen saknade strukturell makt att störta det system den satt fast i. René Rojas skriver att den strukturella makten³⁰

[H]järrör ur det inflytande som vanligt folk kan åtnjuta genom sin ställning i institutioner som eliten uppskattar. Till skillnad från förmåga till mobiliseringar, som måste byggas upp, finns det strukturella inflytandet inbyggt i underordnade sektors ställning i ekonomin. Nyckeln till detta är det faktum att den härskande klassen är beroende av arbetande människors arbete som källa till sina egna rikedomar och inkomster. När arbetare eller bönder vägrar arbeta, så drabbas de ekonomiska eliterna av outhärdliga kostnader, vilket är en hävstång för att tvinga fram eftergifter från maktcentra. Blotta vägran att delta i rutinuppgifter och -verksamhet hotar att undergräva den härskande klassens makt. Ju mer arbetare och fattiga inlemmas i institutioner som producerar värde åt härskande klasser, desto större möjligheter har de till strukturellt inflytande.

I det globala nord var det faktum att arbetarna i nyckelsektorer som tillverkning och gruvsdrift hade förmåga att hota elitens intressen centralt för att erövra demokratiska reformer.³¹ Med tanke på de statliga anställningarnas historiska dominans i MENA jämfört med tillverkning, var den arabiska arbetarklassens strukturella makt redan från början aldrig särskilt stor. Men under nyliberalismen blev den mindre än någonsin.

För det tredje ökar desorganiseringen hindren för kollektiva aktioner baserade på klass. Sysselsättningens osäkra karaktär och arbetets skiftande natur, innebär att det är svårare att samordna arbetsnedläggelser. Utmaningen är både rumslig och tidsmässig: arbetarna kanske inte är länge nog på

29 Gatti et al., “Striving”; Devarajan och Ianchovichina, “Broken”.

30 René Rojas, “The Latin American Left’s Shifting Tides”, *Catalyst* vol 2, nr 2 (sommar 2018).

31 Adaner Usmani, “Democracy and the Class Struggle”, *American Journal of Sociology* 124, nr 3 (2018): s 664–704.

jobbet för att organisera framgångsrika kampanjer, och inte heller är de koncentrerade i en viss industri tillräckligt länge. (Jämför det med arbetare i industrier med starkt strukturellt inflytande som gruvor, som historiskt har spelat en viktig roll för demokratiseringar.³²) Därför försvårar desorganiseringen grundläggande aspekter av kollektiva aktioner, som samordning. Med andra ord fungerar desorganisering som ett kraftfullt hinder för klassformering. Utan medel för att organisera sig gemensamt kring sin fattigdoms villkor är människor mindre benägna att uppfatta sig själv som en klass.

Istället antog oppositionen mot regimerna en territoriell logik. Det är desorganiseringens fjärde konsekvens, och paradoxalt nog härrör den ur själva den korporativistiska samhällsordningens karaktär. De korporativistiska regimerna lyckades inte inpräglade någon nationellt omfattande käranda. Genom att organisera samhället i korporativa organ som förmedlare av beskydd och för att uttrycka lokala intressen, uppmuntrade de en territoriell logik. En bonde som anslöt sig till ett jordbrukskooperativ kunde skaffa sig billigare lån om en kusin var medlem i det härskande partiet eller om grannen hade en position i jordbruksbanken. Regimerna kapade de horisontella banden inom befolkningen och gynnade vertikala band mellan individer, deras släkt och staten. När även de vertikala banden kapades under desorganiseringprocessen, återstod bara extremt lokala band.

De arabiska revolutionerna

Med dessa strukturella omvandlingar i åtanke kan vi börja förstå de arabiska revolutionerna 2011. Generellt sett bestod revolutionens sociala bas av två samhällsgrupper – den marginaliserade borgarklassen och den desorganiserade arbetarklassen. Den förstnämnda innefattar småbourgeoisien och dominerade, speciellt under de tidiga skedena, upproren ideologiskt, helt enkelt därför att deras tillgångar tillät dem göra det. Samtidigt utgjorde de sistnämnda huvuddelen av de som protesterade. Borgarklassen och revolutionärer med hög eller medelinkomst uttryckte ett liberalt program som grundades på politisk demokrati, medan de noga undvek allt som liknade social jämlikhet.

Revolutionerna bestod av uppsplittrade massrörelser utan några riktiga politiska partier eller ens en bas för att skapa dem. Bildande av partier kräver nära sociala band mellan oberoende personer, liksom olika kulturella och institutionella resurser som det tar årtal att bygga upp. Men under de arabiska upproren såg de revolutionära ledarna politiken genom de internationella mänskliga rättigheternas lins – en lära som är nära förknippad med nyliberalismen, som betonar politiska rättigheter och bortser från ekonomiska rättigheter.³³ Inriktningen på mänskliga rättigheter ser politiken som vädjanden till ett tänkt internationellt samfund. Det är ett moraliskt språk som tar parti för den globala elitens välvilliga handlingar framför egen frigörelse. De revolutionära massorna tog inte upp dessa tankegångar bara för att det låg i det liberala ledarskapets intressen, utan därför att det under de rådande förhållandena av nyliberal splittring, privatisering och desorganisering var otänkbart med varje annan politik.

De revolutionära krafter som organiserade sig mot regimerna använde en territoriell logik – återigen som ett resultat av de strukturella förändringar som desorganiseringen ledde till. I Egypten visade sig denna logik i ockupationen av Tahrirtorget, en taktik som vi ska tolka som en svaghet hos upp-

³² Usmani, "Democracy".

³³ Se Jessica Whyte, *The Morals of the Market: Human Rights and the Rise of Neoliberalism*, London: Verso Books, 2019; och Samuel Moyn, *Not Enough: Human Rights in an Unequal World*, Cambridge: Harvard University Press, 2018. Författarna är inte överens om det exakta förhållandet mellan nyliberalism och mänskliga rättigheter.

roret, inte en styrka. Det var inte ockupationen av Tahrir som störtade Hosni Mubarak (regimen var beredd på att vänta ut den), utan det var arbetarnas strejker i textilfabrikerna i staden El Mahalla och på andra ställen – bland de få delar av arbetarklassen som hade strukturell makt – som fick armén att vända sig mot honom. I Syrien visade sig den territoriella logiken i en splittrad opposition, som bestod av mer än ettusen väpnade fraktioner och hundratals protestgrupper som kallades lokala samordningskommittéer. Fraktionerna och kommittéerna var territoriellt begränsade och få av dem lyckades förena sig till något som liknade en nationell opposition. Den syriska oppositionen var inte splittrad på grund av att dess ledarskap saknade rätt strategi eller politisk vilja att enas, utan för att de strukturella förutsättningarna för ett snabbt enande helt enkelt inte existerade.

Som övergångar till demokrati misslyckades revolutionerna. En orsak är att borgarklassen var splittrad. Detta var inte den gamla tidens revolutioner som ställde en klass mot en annan. Borgarklassens ledande delar hade mycket att vinna på att diktaturena överlevde, vilket överlät på de som saknade inflytande, som marginaliserade företagare och medelklassen, att driva på för demokratisering. Ett andra viktigare skäl är, att medan de revolutionära styrkorna kunde störta statschefer, så saknade de den strukturella styrkan att störta hela maktsystem. Egyptens arbetaraktioner inskränkte sig till att störta Mubarak. Det var inte möjligt med några bredare mobiliseringar för att störta militären eftersom huvuddelen av de krafter som var revolutionära – det vill säga de som uppmanade till ett störtande av själva staten – också var de med minst strukturell styrka. Samma sak gällde Jemen, där Gulfstaternas samarbetsråd iscensatte en överföring av makten till Abd Rabu Mansur Hadi, en gammal regeringstjänsteman, utan att ta itu med splittringarna inom eliten. Även om vanliga jemeniter hade störst intresse av en överenskommelse med eliten, så var de också MENA:s mest informellerade arbetarklass, och hade därmed det minsta strukturella inflytandet över övergångsprocessen. Försöken till övergång misslyckades också i Libyen, där majoriteten av arbetarklassen hade varit statligt anställda. Efter nyliberaliseringen och desorganiseringen blev territorialism och släktskap de viktigaste metoderna för gemensamma aktioner.

Fallet Syrien: revolution och kontrarevolution

Den syriska revolutionen gick mycket längre än något av arabvårens länder utom Tunisien i att omvälva den gamla samhällsordningen, tills det utvecklades till ett förödande ombudskrig. En närmare titt på Syrien kommer att illustrera de större omvandlingar som regionen har genomgått under de senaste 40 åren.

Syrien lämnade det ottomanska väldet som ett ytterst ojämnt land, tyngt av korrupktion och vacklande under Första världskrigets orättvisor. Handelsmän i städerna och schejker från stammarna hade samlat på sig rikedomar medan de flesta bönderna nästan arbetade som slavar – slaveriet avskaffades faktiskt inte förrän på 1950-talet. På de enorma stäpperna i östra Syrien intill floden Euftrat, ägde blott 40 klanledare och framstående stadsmänniskor 90% av all mark.³⁴ När världsmakterna genomdrev mandatet 1920 försökte fransmännen införliva denna elit, men till en början bara delvis framgångsrikt. Mandatadministrationen tvingades kväsa flera nationalistiska uppror, som kulminerade i den stora revolten 1925-1927, som fransmännen kuvade brutalt, med föga hänsyn till rebellernas eller civilbefolkningens liv.

³⁴ Myriam Ababsa, "Agriculture and Reform in Syria", *Syria Studies* 3, nr 1 (2011): s 1–79; Bichara Khader, *La Question Agricole dans les Pays Arabes: Le Cas de la Syrie*, Louvain: Ciaco Editeur, 1984.

Men samtidigt anammade nationalistiska ledare delar av en fransk sorts liberalism. Främst i denna rörelse var bland annat Nationella blocket, en nationalistisk allians av handelsmän och jordägande familjer som under de ottomanska åren hade förfogat över utomordentliga rikedomar. Blocket och liknande grupperingar förespråkade demokratiska val, sekularism och personliga friheter, men undvek frågor om ekonomisk rättvisa, och planerade noga en antikolonial politik så att inte deras klassintressen hotades. De ledde Syrien från självständigheten 1946 och vallade landet under den ”liberalt oligarkiska” perioden, precis samtidigt som liknande formationer hade makten i hela MENA. Vattendelaren kom med parlamentsvalen 1954, som hälsades som de ”första fria valen i arabvärlden”.³⁵ Valen betecknade uppkomsten av politiska partier som Muslimska brödraskapet och Syriska socialnationalistiska partiet till höger, och Baathpartiet och Kommunistpartiet till vänster. Men det var liberalerna i mitten som vann och erövrade 49 platser – mer än dubbelt så många som närmaste medtävlare, baathisterna.³⁶

Syrien var redo att bli arabvärldens första framgångsrika demokrati. Under paragraf 15 i 1950 års konstitution, som garanterade pressfrihet, blomstrade det syriska landskapet med nya tidskrifter. Kevin W Martin skriver:

Jämte ett överflöd av specialtidningar som publicerades av syriska regeringsorgan, utländska ambassader, privata företag, utbildnings- och religiösa institutioner och yrkesförbund, kunde läskunniga syrier välja från en anmärkningsvärt stor mängd vanliga nyhets- och nöjestidningar. Bara i Damaskus publicerades mellan 1954 och 1958 minst 29 olika dagstidningar.³⁷

Studentföreningar och yrkesförbund började uppträda, och arbetarna bildade fackföreningar. På landsbygden började bönder för första gången organisera sig mot sina urusla förhållanden. Men detta demokratiska experiment revs snart upp. Mittenpartierna bestod av rika handelsmän och jordägande eliter, och hyste föga önskan att ta itu med den enorma ojämlikhet som fördärvade livet i Syrien: under denna period ägde 0,03% av befolkningen nästan en tredjedel av all mark.³⁸ Eftersom de vägrade behandla arbetarklassens och böndernas klasskrav tappade de snabbt mark till vänstern. Arabiska socialistiska Baathpartiet, ett arabiskt nationalistiskt parti som främst bestod av lärare och andra yrkesutbildade medelinkomsttagare, satte jordbruksfrågan i centrum för sin plattform, och ledde bondekampanjer mot giriga godsherrar. Samtidigt organiserade de sig inom de väpnade styrkorna, vilket gav dem ett fotfäste i en samhällssektor som hade ett enormt strukturellt inflytande. Denna allians mellan medelklassen, soldater och bönder visade sig vara ett recept för spektakulära framgångar: vid valen till konstituerande församlingen 1949 hade baathisterna bara erövrat fyra platser mot liberalernas 66, men 1954 ökade de sitt röstantal femfaldigt.³⁹ Detta år hade de 6.000 anhängare i hela landet – och 1957 hade de 30.000.⁴⁰ 1958 lyckades arabiska nationalister iscensätta en union mellan Syrien och Nassers Egypten. Nasser upplöste omedelbart alla politiska partier, förbjöd strejker, och så var Syriens demokratiska ögonblick över.

35 Patrick Seale, *The Struggle for Syria: A Study of Post-War Arab Politics, 1945–1958*, London: IB Tauris & Company, 1965.

36 Eyal Zisser, *Asad's Legacy: Syria in Transition*, New York: NYU Press, 2001.

37 Kevin W. Martin, *Syria's Democratic Years: Citizens, Experts, and Media in the 1950s*, Bloomington: Indiana University Press, 2015.

38 Khader, *La Question*.

39 Zisser, *Asad's Legacy*.

40 Hinnebusch, *Revolution*.

Det baathistiska samhällskontraktet

Arabiska nationalisterna i Syrien insåg snabbt att unionen med Egypten inte var på jämlika villkor, och att Kairo var de som sist och slutligen bestämde. Splittringar skedde inom vänstern, och en del eliter försökte förkasta unionen. En rad kupper följde, tills baathisterna till sist tog kontrollen 1963. Mellan 1958 och 1963 hade de olika regimerna genomfört fyra vågor av jordreformer. Före reformerna arbetade 50% av befolkningen på enorma storgods, men efter exproprieringarna brukade 82,3% av dem små och medelstora jordlotter.⁴¹ I nordost, Syriens brödkorg, omfördelades 63% av all regnbevattning och konstbevattning mark.⁴² Jordreformen var sorgligt ineffektiv och korruperad, men var icke desto mindre den baathistiska politikens höjdpunkt och befriade miljontals från fattigdom. Genom omfördelningen av jorden fick således regimen en massbas.

Staten organiserade denna bas med korporativistiska åtgärder. De som flyttade till städerna och fick statlig anställning anslöt sig till fackföreningarna eller Baathpartiet. På landsbygden var alla bönder som fick exproprierad mark tvungna att ansluta sig till ett kooperativ.⁴³ I varje kooperativ bestämde staten vilka grödor som skulle planteras och gick med på att köpa skörden till ett fast pris. Alla andra produktionsfaktorer förblev privatiserade, men statens jordbruksbank erbjöd lån under marknadsränta. Som ett resultat av det skyddades bönderna från marknaden. 1983 var 85% av alla familjer inom jordbrukssektorn inkorporerade.

Systemet lyckades kapa de nationella, horisontella band i befolkningen som grundade sig på ideologi eller yrke, men det gynnade lokalism. Begränsningarna på en enskild familjs odlingslotter innebar till exempel att en grupp bröder eller nära vänner med hjälp av utbyten kunde försöka skaffa sig sammanhängande täppor. De kunde sedan bruka dessa täppor som en faktisk enhet, kombinera resurser och öka effektiviteten. Genom att slå ihop inkomsterna kunde de sedan köpa en traktor eller skaffa sig en lastbil för att forsla överskottet till marknaden. De kunde också hyra ut lastbilen som en taxi, eller få barnen att ordna dagsverken på andra jordbruk. Françoise Métral beskriver denna metod i sin fallstudie av ett kooperativ på Ghabslätten norr om Hama:⁴⁴

Sådana familjestrategier organiseras i ett dubbelt syfte, dels att variera inkomstkällorna och dels utvidga familjens nätverk av relationer så att de på något sätt kan tränga in i systemet med statligt drivna ekonomiska verksamheter. Om pengar investeras i den privata sektorn för att skaffa nya inkomstkällor, så försöker familjen också här och där placera en son eller ett syskonbarn i Jordbruksministeriets utvecklingskontor i Ghab. Ett andra barn kanske placeras i utbildning, ett tredje i armén, etc. I själva verket måste man fört godkännas och ha en del garantier för att investera i den privata sektorn, erhålla råvaror eller genomföra alla möjliga halvt hemliga aktiviteter. Administrativa procedurer är långdragna, komplicerade och kostsamma. För att nå de önskade målen krävs det ”goda relationer” och ett visst mått av skydd.

Individer blev svågerpolitiskt knutna till staten, medan deras nätverk av solidaritet bara utvecklades genom släktskap och grannar. Ironiskt nog ledde logiken av inkorporerande i samhällskontraktet till territorialitet.

41 Raymond A. Hinnebusch, *Peasant and Bureaucracy in Ba'athist Syria: The Political Economy of Rural Development*, Boulder, CO: Westview Press, 1989.

42 Günter Meyer, "Rural Development and Migration in Northeast Syria", i Muneera Salem-Murdock och Michael M. Horowitz, red., *Anthropology and Development in North Africa and the Middle East*, Boulder, CO: Westview Press, 1990, s 245–278.

43 Hinnebusch, *Peasant and Bureaucracy*.

44 Françoise Métral, "State and Peasants in Syria: A Local View of a Government Irrigation Project", *Peasant Studies* 11.2 (1984): s 69–89.

Opposition mot regimen

Det var förstas de gamla förmögna klasserna som hade mest att förlora på jordreformer och att inkorporera massorna. Det uppstod opposition inom två sektorer: jordbrukseliten som klarade sig undan jordreformen tack vare att deras jordlotter hamnade just under exproprieringstaket, och handelsmännen i *souq* [basarerna]. De förstnämnda var inte knutna till regimen korporativa strukturer. I egenskap av kreditvärdiga låntagare kunde få billigare lån på marknaden än genom jordbruksbankerna, och regimen omfördelningsprogram var en skymf mot deras värderingar och intressen. Samtidigt drabbades *souq*-handelsmännens profiler av konkurrensen från statens monopol på utrikeshandeln och subventionerna på konsumtionsvaror. Så tidigt som på 1960-talet gjorde dessa marginaliserade eliter gemensam sak med Muslimska brödraskapet. Brödraskapet hade själv marginaliserats på 1950-talet – och fick bara 3% av platserna vid valet 1954 – men gynnades av en tillströmning av stöd från borgerliga familjer, tillräckligt stort för att kunna elda på kravaller i staden Hama 1964.⁴⁵ Det var ett varningstecken: den populistiskt auktoritära regimen saknade de samhällskrafter som krävdes för att helt och fullt tvinga bort kapitalistklassen. 1970 grep Hafez al-Assad makten och inledde ”korrigeringsrörelsen” som försökte nå ett närmande till dessa eliter. Han lyckades delvis: han slöt en allians med borgarklassen i Damaskus, men kunde inte komma överens med det gamla gardet i sin helhet utan att offra sin bas bland bönderna.

Resultatet blev en vanskelig balansakt, och de marginaliserade kapitalisterna grep tillfället. I slutet av 1970-talet stödde elitklasserna i Aleppo och Hama ett uppror som leddes av brödraskapet.⁴⁶ Men utanför dessa två städer var större delen av landet inkorporerat och hade mycket att vinna på ett baathistiskt styre, vilket också borgarklassen i Damaskus hade. Assad kunde isolera och krossa upproret, vilket ledde till den brutala upplösningen i Hama 1982, då regimen massakrerade tiotusentals människor. Assad vann kriget på grund av att brödraskapet inte hade lyckats vinna bönderna eller ena borgarklassen. Det var just detta förhållande – mellan regimen och de införlivade massorna – som nyliberalismen skulle avbryta, så när det bröt ut oroligheter igen skulle inte den yngre Assad få det lika lätt.

Den nyliberala vändningen

Eftersom Hafez al-Assads byråkratiska auktoritarism hade gjort den privata sektorn i Syrien svagare än i de flesta andra MENA-länderna, framkallade landet nyliberala vändning en av de mest djupgående strukturella förändringarna i arabvärlden. Oljekrisen och Sovjetunionens fall drev 1991 fram den viktiga Lag 10, som utgjorde regimen första allvarliga liberaliseringsåtgärd (Figur 5). Efter en skakig start, som innefattade införsel av kapital från Gulfstaterna, steg utländska direkta investeringar snabbt när Bashar al-Assad kom till makten år 2000 (Figur 6). Han slaktade det kooperativa systemet, privatiserade statliga jordbruk och införde privata banker. I juni 2005 tillkännagav regimen den så kallade Sociala marknadsekonomi, ökade reformtakten för att innefatta liberalisering av valutan, avskaffande av importrestriktioner och medlemskap i Större arabiska frihandelsavtalet (GAFT).⁴⁷ Ett frihandelsavtal med Turkiet och Kina översvämmade den syriska marknaden med billiga utländska varor som undergrävde den lokala tillverknings. All utökning av antalet anställda

45 Dara Conduit, *The Muslim Brotherhood in Syria*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019.

46 Hanna Batatu, “Syria’s Muslim Brethren”, *Middle East Report* 110 (1982): s 12–36; Raphaël Lefèvre, *Ashes of Hama: The Muslim Brotherhood in Syria*, Oxford: Oxford University Press, 2013.

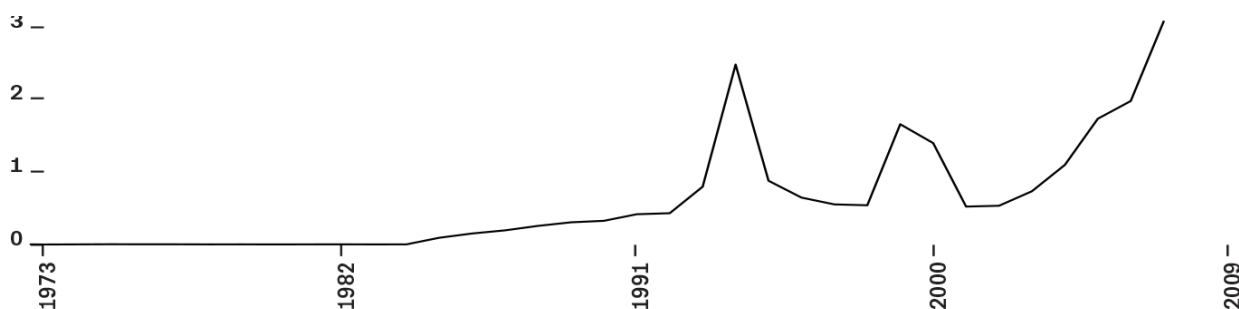
47 Samer Abboud, “Locating the ‘Social’ in the Social Market Economy”, i Hinnebusch och Zintl, *Syria from Reform to Revolt*, s 46–66.

i den offentliga sektorn stoppades. Regimen skar ner subventionerna på bränsle, utsäde och gödningsmedel. 2007 levde en tredjedel av syrierna under fattigdomsgränsen – mer än dubbelt så många som under det föregående decenniet.⁴⁸

Figur 5.

År	Lag	Detaljer
1991	Lag nr 10	Skattelättnader och tullfri import för godkända projekt
2000	Dekret nr 7	Ökat lagligt skydd för investerare; rätt att överklaga till Arabiska investeringsdomstolen
2000	Dekret nr 83	Privatisering av statliga jordbruk
2001	Dekret nr 28	Liberalisering av banksektorn
2001	Dekret nr 36	Privatisering av gymnasier och universitet
2004	Dekret nr 48	Privatförsäkringar tillåts
2006	Dekret nr 55	Skapandet av Damaskus fondbörs godkänns
2010	Dekret nr 3	Utländskt majoritetsägande av banker tillåts

Figur 6 Utländska direkta investeringar i Syrien som % av BNP

Genom denna nyliberala omstrukturering gick Syrien från en Bonapartistliknande balans mellan klasser till att bli en fullfjädrad kapitalistisk stat. Under denna process föddes en ny borgarklass ur själva staten. För att dra nytta av den nya värld av profiter som öppnade sig var det avgörande med nära band till denna "statsbourgeoisie".⁴⁹ Den sunnitiska handelsmannaklassen i Damaskus hade haft sådana band sedan 1970-talet, medan borgarklassen i Aleppo till sist förlikade sig med den nya företagsvänliga samhällsordningen. Redan medan staten privatiserade och avreglerade, använde den nya borgarklassen statliga regleringar och kontakter för att kontrollera marknader och hindra konkurrenter. Förlorarna under detta byte av allianser var medelstora kapitalister, speciellt handelsmän, i avlägset belägna städer. Denna "landsbygdsbourgeoisie", med sitt ursprung i marginaliserade delar

48 Khalid Abu-Ismaïl, Ali Abdel-Gadir och Heba El-Laithy, "Poverty and Inequality in Syria (1997–2007)", *UNDP Arab Development Challenges Report* 15 (2011).

49 Se till exempel Bassam Haddad, *Business Networks in Syria: The Political Economy of Authoritarian Resilience*, Stanford: Stanford University Press, 2011.

av landet som Idlib och landsbygden kring Aleppo, upplevde inte mycket av liberaliseringens fördelar. Många av dessa handelsmannafamiljer hade stött Muslimska brödrskapet på 1980-talet. Den organisationen var nu undanröjd i Syrien, men lämnade efter sig ett tätt sammansvetsat nätverk av handelsmän som var fientliga mot regimen och välbärgade i sina samhällen, även om de var fattiga jämfört med kapitalisterna i städerna.

Samtidigt omstrukturerades arbetarklassen precis som i resten av arabvärlden. Figur 3 visar minskningen av arbetskraften inom jordbruket. Den första vågen av utflyttning från landsbygden mellan 1970 och 1980 var ett resultat av en massiv utvidgning av statliga anställningar i sektorer som utbildning, då miljontals syrier steg upp i medelklassen. Men den andra vågen var resultatet av privatiseringar och ägde rum just när sysselsättningen i den offentliga sektorn tvärstannade. Miljontals jordbruksarbetare kastades ut på den informella arbetsmarknaden. Mer än 32% av befolkningen levde i kåkstäder i storstädernas utkanter, och trängdes samman i förfallna hyreshus i områden som östra Ghouta och öster om Aleppo. Universitetsutbildade lyckades inte särskilt mycket bättre: utan korporativa medlemskap hade de inte längre tillgång till *wasta* för att fixa jobb inom den offentliga sektorn, som det var ont om. 2004 hade ojämlikheten ökat med 11% jämfört med 7 år tidigare.⁵⁰ 2008 kraschade den internationella ekonomin, och strax därefter rusade matpriserna i höjden. Och då, precis när det inte verkade kunna bli värre, torkade himlen upp. Syrien drabbades av sin värsta torka på 40 år. Skördarna av vete och korn rasade, och djurbesättningarna decimerades. Nästan 1,5 miljoner människor flydde från landsbygden, och lämnade fält i träda och byar övergivna.

Mitt under detta tumult försvann de gamla metoderna, och nya sedvänjor uppkom i deras ställe. Staten började lägga ut den sociala servicen på icke-statliga organisationer (NGO:er). Mellan 1963 och 2000 godkände regimen bara omkring 50 NGO:er, men fram till 2009 hade de godkänt 1.485.⁵¹ Dessa välgörenhetsinrättningar försökte fylla tomrummet efter det raserade samhällskontraktet. Under loppet av ett årtionde försökte till exempel Damaskus välgörenhetsförbund täcka kostnaderna för medicinsk vård för 29.823 patienter, inklusive 60.000 kirurgiska behandlingar.⁵² Syrier lärde sig att vända sig till marknaden och privat välgörenhet för sin överlevnad, en svår vana som uppmunttrade till en ny etik. Nyliberala begrepp som ”kapacitetsbyggande”, ”möjliggörande”, ”öka medvetenheten” och ”mänskliga resurser” blev den samhällsekonomiska jargongen i medelklassens Syrien. NGO:ernas distributionsmodell förstärkte den rådande territoriella logiken. Laura Ruiz de Elvira och Tina Zintl skriver: ”Tidigare hade en del medborgare rapporterat sina problem till partiet eller massorganisationerna, och hoppats på hjälp i form av bidrag, minskad skatt etc. I slutet av 2000-talet vände de sig istället till sina familjenätverk, till privata organisationer, inklusive välgörenhetsorganisationer, eller till religiösa ledare.”⁵³

2008 verkade 584 statligt sanktionerade islamska NGO:er och nästan 1.000 islamska skolor och institut.⁵⁴ Användningen av religiösa välgörenhetsinrättningar var en central del av regimens strategi för att lämna ifrån sig ansvaret för samhällsservicen. Regimen, som en gång hade varit erkänt

50 Heba El-Laithy och Khalid Abu-Ismaïl, ”Poverty in Syria: 1996–2004”, *Diagnosis and Pro-Poor Policy Considerations*, UNDP, Damascus, Syria (2005); Line Khatib, *Islamic Revivalism in Syria: The Rise and Fall of Ba‘thist Secularism*, London: Routledge, 2011.

51 Laura Ruiz de Elvira och Tina Zintl, ”The End of the Ba‘thist Social Contract in Bashar Al-Asad’s Syria: Reading Sociopolitical Transformations Through Charities and Broader Benevolent Activism”, *International Journal of Middle East Studies* 46, nr 2 (2014): s 329–349.

52 De Elvira och Zintl, ”Ba‘thist Social Contract”.

53 De Elvira och Zintl, ”Ba‘thist Social Contract”, s 335.

54 Khatib, *Islamic Revivalism*.

sekulär, började nu fylla samhället med religiöst tal. Efter att Bashar al-Assad hade ärvt makten avskaffade han sin fars förbud för skolflickor att bära slöja. 2004 organiserade regimen den första religiösa konferensen på fyra decennier, titulerad ”Förnyelse av det religiösa budskapet”. Två år senare iscensatte regimen till och med protester mot de danska nidteckningarna av profeten Muhammed.

Men det vore ett misstag att dra slutsatsen att Syriens vändning till islam bara iscensattes uppifrån. Snarare försökte regimen kontrollera en spirande religiös väckelserörelse underifrån som svepte över landet. Denna underifrån kommande väckelse hade sina rötter i det syriska samhällets omstrukturering under nyliberalismen. När de korporativa organen upplöstes var religiösa aktiviteter det enda föreningsliv som regimen tolererade utanför NGO:erna. Ett påbud tillät allmänheten att gå in i moskéer utanför bönetiderna, och tog därmed bort ett förbud som hade funnits sedan 1980-talet, medan ett annat påbud sanktionerade firandet av profetens födelsedag. Det började dyka upp religiösa studiecirklar och läsgrupper i moskéerna. Religionen hade en gång varit en privat fråga, men fick nu en alltmer offentlig roll.⁵⁵ Medlemmar i den uppsplittrade arbetarklassen hittade varandra genom sin tro, och nya former av mellanmänsklig fromhet, som att bära slöja, blev utbredda. Samtidigt reste miljontals arbetare utomlands till Persiska viken. De återvände hem rikare, men också beväpnade med nya, strängare tolkningar av islam.

Genom att återuppfinna tro som en offentlig, social och gemensam strävan, hade de folkliga klasserna utvecklat en ny inbillad gemenskap som stod i konflikt med den baathistiska arabiska nationalismen. Denna inbillade gemenskap samexisterade med, och förstärkte, en annan inbillad gemenskap inom den internationella liberalismen, förkroppsligad i diskursen om mänskliga rättigheter. När ett decennium av åtstramningar nådde sin vändpunkt och lämnade samhällskontraktet i trasor, vällde syrierna ut på gatorna och sjöng taktfast på trons och de mänskliga rättigheternas språk.

Revolutionen

Den syriska revolutionen började i mars 2011 i landsortsstaden Dara. Inom kort nådde protesterna Damaskus and Aleppo – men bara kåkstäderna runt dessa storstäder. En observatör skriver:⁵⁶

När upproret för första gången nådde huvudstaden 2011, lade jag märke till något egendomligt medan jag följde nyheterna. De första områden i Damaskus som reste sig mot regimen lät märkligt välbekanta, trots att jag aldrig hade besökt dem: *Jobar, Douma, Barzeh, Ghouta, Qaboun, Harasta*. Det tog en stund innan det slog mig. Det var de namn jag hade sett varenda dag på taket på de småbussar som passerade mig. Det var slutstationerna på linjerna, ställen i utkanten av stadens stora förstäder. En del av dem var linjer som jag hade åkt med regelbundet inne i staden. Men jag hade inga vänner eller studenter på de här ställena. Det fanns inga berömda restauranger eller skönhetssalonger där. Jag hade aldrig haft anledning att följa med dem till slutstationen.

Det var förvisso en revolution av folk från slutstationen. Protesternas mönster motsvarade precis de regioner som hade drabbats hårdast av att samhällskontraktet revs upp: små provinsstäder och tätbefolkade informella bosättningar i städernas utkanter. Demonstranter samlades i grupper i avlägsna

55 Dessa religiösa känslor underlättades åtminstone delvis av *ulemanätverk* som möjliggjorde uppkomsten av ett religiöst civilsamhälle, som regimen tvingades tävla med. Se Thomas Pierret, *Religion and State in Syria: The Sunni Ulama from Coup to Revolution*, Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

56 Matthew McNaught, “The End of the Line: A Microbus Map of Damascus”, [Syria Comment](#), 2 juli 2013.

områden som Idlib och Deir ez-Zor, som hade drabbats av torka och privatisering. Befolkningen i förtryckta underklassförorter som Ghouta utanför Damaskus, hade under senare år fyllts på av de som flydde från landsbygden. I Aleppo var revolutionen koncentrerad bland de proletära husgyttren i stadens östra delar, och de små landsortsstäder som omgav staden. Yasser Munif skriver att ”överlappningen mellan [protest-] områden och informella hus är slående. Upprorsmakarna kontrollerade den överväldigande majoriteten i de informella bosättningarna. Samma sak kan sägas om splittningen mellan förmögna och fattiga bostadsområden. Oppositionen kontrollerade inget av de välmående distrikten.”⁵⁷ I västra Aleppo eller centrala Damaskus, där den sunnitiska handelsmannaklassen var införlivad i den statliga borgarklassen, och där en liten, högutbildad yrkesgrupp drog nytta av de nyliberala reformerna, lyckades revolutionärerna å andra sidan inte göra några inbrytningar.

Under det inledande skedena bestod det revolutionära ledarskapet av två block: en landsortsbourgeoisie som gav fullt stöd till den fria marknaden men var mot regimen, och yrkesutbildade med medelinkomster, som advokater, ingenjörer och arkitekter, som tog till sig diskussionen om mänskliga rättigheter. De förstnämnda lutade åt att vara religiösa, och de sistnämnda sekulära, men båda anslöt sig i grund och botten till ett liberalt alternativ till Assads diktatur, och krävde personliga friheter och demokrati. Typexemplet på detta skikt fanns i staden Marea i Aleppos norra landsbygdsdistrikt. Några månader efter att upproret hade börjat, bildade affärsmän och advokater från stadens rikaste familjer en Lokal samordningskommitté (LCC), ett organ som organiserade protester och etablerade kontakter med liknande organisationer som dök upp här och var på landsbygden.

Till skillnad från upproret på 1980-talet var revolutionen en verklig massrörelse, och dess ledarskap hade till en början en massiv social bas. I städer som Marea stödde nästan hela befolkningen upproret aktivt eller passivt. Och förvånande nog lyckades rörelsen ändå inte störta regimen. Dess svaghet var bristen på strukturellt inflytande. Rörelsens gräsrotter bestod av deltidsanställda arbetare med osäkra anställningar som helt enkelt inte hade den strukturella styrkan att hota den syriska eliten. Den var också splittrad och uppbyggd kring familjenätverk och nätverk i bostadsområden som hade överlevt den korporativistiska samhällsordningens sammanbrott. LCC:n i Marea hämtades till exempel från en grupp tätt sammansvetsade familjer, och lyckades inte genomföra gemensamma aktioner med LCC:er i andra provinser. Rörelsens motstånd inskränktes till tillfälliga ockupationer av torg eller områden utanför moskéerna. Regimen svarade med ofattbar brutalitet och urskiljningslöst dödande, men protesterna fortsatte – en under omständigheterna utomordentlig seger. Men för revolutionärerna blev cirkeln av protester och förtryck ohållbar, i och med att regimen var beredd att använda sig av folkmord.

Det var under dessa omständigheter som revolutionärerna började beväpna sig, vanligtvis genom att hitta vapenleverantörer på den svarta marknaden eller genom att anfälla regeringsförråd. I själva verket var det ett desperat försök att *ersätta* ett strukturellt inflytande. När revolutionärerna inte kunde rubba regimen fredligt genom att hota dess vitala intressen, tvingades de använda militära medel. Våren 2012 började revolutionärerna få utländskt stöd: Saudiarabien gav lite grann, främst till sekulära och stamgrupper, medan Qatar översvämde Muslimska brödraskapets tidigare nätverk med mycket större mängder. Med andra ord tog revolutionärerna till vapen och utländsk hjälp eftersom de saknade strukturellt inflytande, vilket när det kommer till kritan berodde på

⁵⁷ Yasser Munif, *The Syrian Revolution: Between the Politics of Life and the Geopolitics of Death*, London: Pluto Press, 2020, s 60.

upplösningen av korporativismen i det syriska samhället under det föregående decenniet.

I mitten av 2012 hade revolutionärerna lyckats kasta ut regimen från nästan halva Syrien. I de befriade delarna av landsbygden uppstod en ny utmaning: hur de skulle hålla ljuset tänd och skolorna öppna utan att regeringen var närvarande. LCC:erna förvandlades till nya organ, kallade Lokala råd (eller i vissa fall Revolutionära råd). I en del områden fungerade råden i själva verket som NGO:er, men i andra var de miniparlament med förmåga att beskatta, utarbeta lagstiftning och till och med bygga en polisstyrka. I Marea rustade det lokala rådet upp stadens vattensystem som hade förfallit under regimen. I provinsen Idlib tog arbetare över de lokala spannmålsförråden och skötte bröddistributionen tillsammans med stadens lokala råd. I staden Darayya, nära Damaskus, som var belägrad av regimen, inrättade det lokala rådet sitt eget sjukhus och beslagtog läkemedelsförråd som de distribuerade.

Det mest utvecklade rådet fanns i Manbij, en stad med 100.000 invånare omkring en timmes bilkörning från Aleppo. En närmare titt på dynamiken där ger en inblick i de politiska strömningar som uppstod i de befriade områdena.

Figur 7.

Klassbakgrund	Företagare 9 st	Yrkesutbildad/ Tjänsteman 4 st	Arbetare 4 st
Inkomst	Hög 9 st	Medel 5 st	Låg 4 st
Stam	Hadhrani 4 st	Albu Sultan 4 st	Annan 9 st

Manbij styrdes av det Revolutionära rådet (RC), ett organ med 15 medlemmar som fungerade som verkställande organ och ansvarade inför en senat med 200 medlemmar. Figur 7 visar RC:s klassbakgrund: den överväldigande majoriteten kom från eliten, speciellt stadens rikaste handelsmän. De folkliga klasserna anslöt sig till stadens revolution via nya politiska partier, tidningar, kooperativ och till och med genom att korporativa organ som lärar- och bondeföreningar återuppstod. I mitten av 2013 hade drygt 70 sådana *tajammaat* – församlingar – uppstått över hela staden. Före revolutionen hade det funnits en enda statligt utgiven tidning, men nu spreds inte mindre än ett dussintal tidningar, inklusive *Fria vägen* och *Frihetens sol*. Tre olika kvinnoorganisationer var aktiva, inklusive en som organiserade mot patriarkala normer. De spirande politiska partierna var allt från vänster till islamistiska. Det viktigaste av dem var Revolutionära ungdomsrörelsen, ett aktivistiskt kollektiv som till skillnad från RC helt och hållet kom från de fattiga och arbetarklassen. Således blev de befriade områdena delvis platsen för ny organisering, oberoende politiska partier återuppstod och politiska uppfattningar återupptäcktes.

Men detta ögonblick var flyktigt. Märkligt nog lyckades de befriade områdena överleva det brutala kontrarevolutionära angrepp som den syriska regimen och dess iranska och ryska anhängare genomförde, men de kunde inte stå emot tyngden från sina egna motsättningar. 2016 fanns inte många befriade områden kvar, och i själva verket var upproret slut. Sist och slutligen var det tre faktorer som dömde den syriska revolutionen. För det första, genom att ta till vapen hade revolutionärerna slutit en pakt med djävulen: de skaffade sig militärt inflytande på bekostnad av sitt oberoende. De underkastades nu utländska beskyddares nycker, och en del av dessa, som Saudiarabien och Qatar, hade motsatta intressen. Ingen av de utländska makter som formellt var allierade med revolutionen,

inklusive västländerna, hade något intresse av ett revolutionärt störtande av den gamla samhällsordningen. För det andra gick inte det revolutionära omorganisering tillräckligt långt. En decennielång uppsplittring, med rötterna i ett 40 års korporativistiskt styre som på ett våldsamt sätt kapade de horisontella politiska banden inom befolkningen, gjorde det svårt att utveckla centraliserade strukturer mitt under en kontrarevolution. Även om anmärkningsvärda gjordes på bara två år, så krävdes mer tid. Men tid var en lyx som revolutionärerna inte hade, på grund av det tredje skälet: upproret slukade sig själv inifrån.

I mitten av 2013 började exempelvis revolutionen i Manbij gå upp i sömmarna. Revolutionära rådets styre inledde en period av exempellösa medborgerliga friheter, inklusive press- och mötesfrihet – men också en fri marknad. Det var ingen slump: RC hämtades från "landsortsbourgeoisien", som hade marginaliserats av den nyliberala öppningen. RC var oförmöget, eller ovilligt, att knyta sitt liberala program av politiska rättigheter till ett omfördelningsprogram som skyddade vanligt folk från marknaden. Å andra sidan kom den Revolutionära ungdomsrörelsen (RYM) från folkliga sektorer, stödde medborgerliga friheter men krävde priskontroll och en grundläggande omfördelningspolitik. Staden splittrades snabbt i två motsatta läger. I denna miljö uppträdde olika islamister, inklusive Islamska staten i Irak och Syrien (ISIS). På sommaren 2013 hade ISIS bara sex medlemmar i Manbij, men de förde en skicklig populistisk kampanj mot RC och skaffade sig anhängare. De uttryckte klagomålen på islams språk, som under de två tidigare årtiondena hade blivit en självklar del av det offentliga livet. ISIS hävdade att en islamistisk stat skulle utjämna de sociala ojämlikheterna och ge en stabilitet och samhällslig solidaritet som RC:s liberala regim inte hade lyckats leverera. I augusti 2013 steg priset på bröd och ISIS organiserade upplopp utanför RC:s högkvarter. Ett antal av RYM:s medlemmar anslöt sig genast till ISIS, och i slutet av året hade Islamska staten i själva verket erövrat staden politiskt, utan att avfyra ett enda skott. I januari 2014 tog de formellt över Manbij, avskaffade RC, stängde samtliga tidningar och upplöste alla politiska partier – och revolutionen var slut.

Det tunisiska undantaget

Den arabiska vårens djupaste tragedi var inte bara att revolutionärerna misslyckades, utan att fröna till deras nederlag såddes långt innan de första protestbanderollerna vecklades ut och det första torget ockuperades. Decennier av korporativt styre följdes av en nyliberal omstrukturering som skapade ilskna befolkningar som det gick utför för, men utan tillräcklig gemensam styrka för att störta den gamla samhällsordningen. I Syrien gick revolutionen längre än på något annat ställe och nya sprickor uppstod. Men även här är det svårt att tänka sig ett annat resultat när 40 års diktatur gjorde att det inte fanns någon sammanhängande kraft som kunde utmana ISIS' populism.

Ändå *går* det att tänka sig ett segerrikt uppror, eftersom det fanns ett: Tunisien. Revolutionen i Tunisien ledde till den enda demokratiska övergången i den arabiska vårens länder 2011. Tunisien lyckades förvandla ett nyliberalt envælde till en nyliberal demokrati, och det trots att landet genomgick samma omstrukturering som resten av regionen, som ledde till en jämförbar minskning av sysselsättningen i den offentliga sektorn och ökning av de informella arbetena. Dess arbetarklass' storlek och utbredning är i nivå med arabvårens andra länder. Men arbetare i livsviktiga industrier som olja och gas, och inom den statliga byråkratin, organiserades självständigt från regimens korporativistiska strukturer. Som ett resultat av det upplöstes inte nyliberalismen in i inkomplexiteten

helt och hållet. Genom sina relationer till den formella sektorn lyckades till och med arbetare i den informella sektorn vidmakthålla något som liknade en organiserad kraft. Skälet till denna händelseutveckling är Union Générale Tunisienne du Travaux (UGTT:s), den nationella fackföreningsfederationens, historia. På grund av tillfälliga faktorer var UGTT den enda viktigare arbetarorganisation i arabvärldens länder som inte sögs in i en korporativ pakt med den härskande regimen. Istället fungerade UGTT med ett mått av självbestämmande som inte gick att tänka sig i Egypten eller Syrien, vilket gjorde det möjligt för den att reagera på revolutionen på ett annat sätt än sina motsvarigheter. Med andra ord var den tunisiska arbetarklassen mycket mindre splittrad än arbetarklasserna i arabvärldens övriga länder. Tunisien är alltså undantaget som bekräftar regeln.

UGTT uppstod som en mäktig nationalistisk kraft under kolonialperioden, men på 1950- och 1960-talet hade den sugits upp i Bourguibas korporativistiska pakt. Mellan 1962 och 1969 steg till exempel reallönerna bara med 1% medan levnadsomkostnaderna ökade med 30% och var femte arbetare var arbetslös – men ändå förekom knappt några strejker.⁵⁸ Denna korporativistiska pakt liknade den i arabvärldens övriga länder (Egyptiska fackföreningsfederationen, Allmänna fackföreningsfederationen i Syrien och Producentförbundet i Libyen): att överge rätten att strejka och välja ledare i utbyte mot arbetarskydd. (Som Nasser en gång sa: ”Arbetarna kräver inte, vi ger.”⁵⁹)

På 1970-talet blev Bourguiba sjuk, vilket fick en liberal partifalang att konspirera för att ta över det härskande partiet. UGTT:s ledning tog i detta avgörande ögonblick parti för Bourguiba, vilket fick honom att se fackföreningen som en allierad mot rivaliserande elitgrupperingar. Som Keenan Wilder har visat, var det denna fraktionskris som skapade förutsättningarna för UGTT:s oberoende. Bourguiba tittade bort när UGTT:s medlemsantal snabbt ökade och vänsteranhängare i stort antal anslöt sig.⁶⁰ Möjligheterna för gräströtsaktivism blev nu större än någonsin. Men vid denna tidpunkt var elitens styre alltför splittrat för att Bourguiba skulle kunna rensa medlemsleden och tukta förbundet. Wilder skriver att Bourguiba istället tvingades se till att⁶¹

[I]ngen enskild individ eller fraktion, i högsta grad inklusive premiärministern, någonsin skulle kunna skaffa sig tillräcklig makt i partiet för att avsätta honom från presidentposten. Detta begränsade i i sin tur kraftigt möjligheterna att återuppbygga den gamla arbetarregimen. Mer än hälften av partiets medlemmar var villiga att öppet utmana till och med Bourguiba, och det gick knappast att lita på att samma medlemmar skulle kunna sköta ett fullständigt övertagande av UGTT eller bemanna nya industriceller.

Det var som ett resultat av denna kris för eliten som UGTT kunde frigöra sig från den korporativistiska pakten. Strejker var fortfarande förbjudna, men det var upp till UGTT:s ledning att upprätthålla förbudet. Dessutom fick ledningen rätt att kollektivförhandla mot sektorspecifika intressen. Det gav UGTT ett enormt inflytande – ibland täckte deras avtal nästan 80% av Tunisien arbetskraft.

Under årens lopp fortsatte regimen att tillåta detta, eftersom den ansåg att fackföreningens förmåga att demobilisera sin bas och begränsa stridbarheten var värt priset för dess oberoende. Utöver en

58 Joel Beinin, *Workers and Thieves: Labor Movements and Popular Uprisings in Tunisia and Egypt*, Stanford: Stanford University Press, 2015.

59 Marsha Pripstein Posusney, *Labor and the State in Egypt: Workers, Unions, and Economic Restructuring, 1952–1996*, New York: Columbia University Press, 1997, s 74.

60 Keenan Wilder, “The Origins of Labour Autonomy in Authoritarian Tunisia”, *Contemporary Social Science* 10, nr 4 (2015): s 349–363.

61 Wilder, “Origins”, s 353.

UGTT-ledd generalstrejk 1978 – som basmedlemmarna i grund och botten tvingade ledningen att stöda – agerade fackföreningen huvudsakligen för att begränsa klasskampen. På 1970-talet förlorade ekonomin i genomsnitt 241 arbetsdagar per år på strejker, men sedan 1980-talet har den bara förlorat 151.⁶²

När Ben Ali kom till makten 1987 och inledde liberaliseringsreformer, hoppades han att UGTT skulle vara ett medel för att kontrollera arbetskraften. Alternativet, att helt och hållet krossa fackföreningen, skulle kräva att han använde militären, vilket Ben Ali ville undvika med tanke på hans ständiga rädsla för en kupp.⁶³ Resultatet blev att landets största arbetarorganisation varken var ”helt underkastad eller helt allierad med” regimen, en balansakt som gjorde det möjligt för fackföreningen att spela en unik roll under liberaliseringsprocessen.⁶⁴ Med början på 1990-talet blev tunisiska arbetare informella i lika hög grad som i arabvärldens övriga länder. Men medan denna upplösning av korporativismen kapade alla band mellan organ som Egyptiska fackföreningsfederationen och arbetare med osäkra anställningar, så fungerade UGTT i Tunisien som en vikariatsförmedling eller mellanhand på arbetsmarknaden, och anvisade arbetare till företag och hjälpte företagen att hantera flexibla anställningsavtal.⁶⁵ Resultatet blev paradoxalt nog att det utvecklades ett rikt nätverk mellan sektorn med osäkert anställda och de organiserade arbetarna, speciellt aktivister på mellannivå. I den utfattiga staden Gafsa mitt inne i landet, platsen för en av världens största fosfatgruvor, visade det sig 2008 hur omfattande dessa band var. I början av det året publicerade Compagnie des Phosphates de Gafsa (CPG), ett statsägt gruvföretag, resultaten från ett anställningsprov. När det stod klart att tjänstemän från CPG och UGTT hade riggat resultaten till fördel för sina släktingar utbröt protester. Ledande kraft var Union Diplômés Chômeurs, en organisation för arbetslösa universitetsutbildade, till vilka UGTT-medlemmar på mellannivå anslöt sig, mot ledningens önskemål.

Upproret i Gafsa var en försmak av den tunisiska revolutionen. 2011 var banden mellan den informella sektorn och gräsrotsaktivister i UGTT centrala under protesternas inledande skeden. I Sidi Bouzid, där fruktförsäljaren Mohamed Bouazizi satte eld på sig själv, bildade det lokala lärarfacket en Kommitté för de marginaliserade, som omfattade arbetare med osäkra anställningar, för att organisera solidaritetsdemonstrationer. När protesterna spred sig stödde UGTT:s ledning regimen, men gräsrotsaktivister förvandlade lokala fackföreningar till organisatoriska centra. Svallvågorna från den revolutionära aktivismen blev så starka att UGTT tvingades stöda strejker i viktiga fackliga fästen. Den 13 januari upplöste Ben Ali regeringen och utlyste undantagstillstånd. Påföljande dag vek sig UGTT:s ledning för det intensiva trycket från basmedlemmarna och utlyste en två timmars generalstrejk i Tunis. Samma dag steg Ben Ali ombord på ett plan tillsammans med sin familj och flydde.

I motsats till detta blev en våg av vilda strejker i Egypten en vändpunkt – Egyptiska fackföreningsfederationen (ETUF) höll fast vid Mubarak ända till slutet och till och med efteråt. (Som svar på det

62 Beräknat utifrån International Labor Organizations statistik.

63 Wilder, “Origins”.

64 Béatrice Hibou, *The Force of Obedience: The Political Economy of Repression in Tunisia*, Cambridge, UK: Polity Press, 2011, s 127.

65 Ian M. Hartshorn skriver: “Medan frågan för arbetare i Egypten kanske har varit ‘Var är facket?’ var den i Tunisien ‘Varför gör facket så?’, eftersom UGTT hade en direkt roll för att avgöra vem som fick ett jobb.” Hartshorn, *Labor Politics in North Africa: After the Uprisings in Egypt and Tunisia*, Cambridge: Cambridge University Press, 2019, s 105.

skapade aktivister en oberoende fackförening, Egyptens oberoende fackföreningsförbund (EFITU), men som Joel Beinin anmärker: "Till skillnad från UGTT, hade inte EFITU den historiska legitimitet, stridbara aktivister eller logistiska förmågan att organisera strejker från ett nationellt fackföreningscentrum."⁶⁶)

Efter revolutionen fördjupade UGTT sina band till den informella sektorn, och lyckades till och med skriva avtal med staten och den privata sektorn om att omvandla osäkra arbeten till permanenta kontrakt med fackföreningen. Som ett resultat av det ökade medlemsantalet med så mycket som 200.000.⁶⁷ För första gången började UGTT stöda UDC (Förbundet för arbetslösa universitetsutbildade) och andra grupper av arbetslösa mot polisförtrycket – till exempel genom att stöda strejker av tillfällighetsanställda renhållningsarbetare som försökte få fast anställning.

I Egypten tog händelserna samtidigt en dystert vändning. På sommaren 2013 uppstod omfattande protester mot Muslimska brödraskapets regering. Oppositionen hade lämnat den konstituerande församlingen och det höjdes allt oftare krav på att Muhammad Mursis regering skulle upplösas. Det röjde slutligen vägen för Abd al-Fattah al-Sisis kupp. Arbetarrörelsen kunde inte göra så mycket. Den var avskild från massan av informella arbetare och hopplöst splittrad: den officiella ETUF var lojalt för militären, medan de oberoende fackföreningarna saknade antal eller inflytande för att hindra Sisi när hans planer väl blev uppenbara.

På sommaren 2013, då den egyptiska revolutionen stod och balanserade, utspelade sig märkligt nog en nästan identisk situation i Tunisien. Där hade det brutit ut massprotester mot Ennahda, ett parti som liknade Muslimska brödraskapet och dominerade regeringen efter revolutionen. Oppositionen lämnade den konstituerande församlingen och hotade själva den demokratiska övergången. I detta avgörande ögonblick sammankallade UGTT tre andra grupper (en arbetsgivarorganisation, Tunisiens Advokatsamfund och Tunisiens förbund för mänskliga rättigheter) och övertygade Ennahda om att avgå och överlämna regeringen till en teknokratisk regering. En ny konstitution skrevs – den mest progressiva i arabvärlden – och i slutet av 2014 höll Tunisien sina första fria val någonsin. Den Nationella dialogkvartetten – där UGTT var ledande aktör – vann 2015 Nobels fredspris för att ha räddat den tunisiska demokratin.

Avslutning

2019 exploderade arabvärlden återigen i uppror – och den här gången fick de sällskap av protester över hela världen, från Argentina till Irak. Till skillnad från den arabiska våren, som inledningsvis organiserades kring krav på mänskliga rättigheter och demokrati, var de främsta orsakerna den här gången ekonomiska: en skatt på användning av Whatsapp i Libanon, en tredubbling av brödpriset i Sudan, en 50%-ig prishöjning på bensin i Iran, höjda biljettpriser i tunnelbanan i Chile. Trots de olika kraven har revolterna 2019 mycket gemensamt med 2011. För det första är de symptom på det nyliberala angreppet på levnadsstandarden och den sociala rörligheten som går mycket djupare än bara pris- och skatteförändringar. I Sudan ledde till exempel det oljerika Sydsudans utträde 2011 till en svår brist på reserverna av hårdvaluta, som till slut tvingade regeringen, uppmuntrad av IMF och Världsbanken, att genomdriva radikala åtstramningar, som att avskaffa de sedan länge existerande

66 Joel Beinin, *Workers and Thieves*, s 108.

67 Hartshorn, *Labor Politics in North Africa*, s 138.

subventionerna på bröd.⁶⁸

För det andra anammade många av rörelserna samma ledarlösa horisontalism som deras motsvarigheter 2011. Exempelvis har demonstranter från Katalonien till Hongkong till Chile antagit Bruce Lees motto ”Var formlös, oformlig – som vatten” som paroll.⁶⁹ Det finns många skäl till denna inställning, men arbetarklassens desorganisering är central. Och desorganisering leder till maktlöshet. Vi sitter fortfarande hårt fast i ”Ilskans tidsålders” grepp, där folklig vrede mot det rådande läget inte motsvaras av folkets förmåga till förändring.⁷⁰ I Irak genomgick den statliga sektorn till exempel en dramatisk tillväxt under USA:s ockupation, eftersom USA och de härskande partierna försökte använda statligt beskydd som ett sätt att få stöd mot uppror och inbördeskrig. Men det var inte det gamla samhällskontraktets högkvalitativa jobb i den offentliga sektorn. De flesta anställda var bedrövtligt underbetalda och var tvungna att ta ytterligare arbeten i den informella sektorn, medan Iran- och USA-stödda politiker lurade till sig hundratals miljoner från statskassan. De massprotester som bröt ut i oktober 2019 bestod av de som uteslutits från de härskande partiernas beskydd. Demonstranterna var orädda och heroiska, och bar på sina skuldror miljontals irakiernas strävanden, som var desperata att slippa decennier av krig, men de saknade organisering eller band till viktiga sektorer som oljearbetarna. Utan medel för att slå mot hjärtat i elitens intressen, kunde inte deras vrede motsvara deras styrka och regeringen inledde ett blodigt förtryck.

Men precis som de arabiska revolutionernas första omgång uppvisar rond två en del hoppfulla tecken. I Sudan började revolutionen i december 2019, då informella arbetare gick ut på gatorna i den dammiga gruvstaden Atbara, fackföreningsrörelsens vagg. Oroligheterna spred sig snabbt till medelklasskvarteren i huvudstaden Khartoum, där läkarnas och journalisternas fackföreningar tog ledningen över upproret. I april hade diktatorn Omar al-Bashir förlorat stödet från Förenade Arabemiraten, hans viktigaste välgörare, och han störtades. Den sociala miljön efter revolutionen såg bekant ut: en splittring mellan element från den gamla regimen och en allians mellan medelklassen och den informella sektorn. Men precis som i Tunisien hade, av historiska tillfälliga orsaker, fackföreningar och politiska partier överlevt, och aktivister hade upprättat band mellan samhällets organiserade och oorganiserade delar. I juni, när en gren av militären som kallades de Snabba styrkorna (som hade uppstått ur de ökända Janjaweed-miliserna i Darfur) utförde en massaker i Khartoum, genomförde revolutionärerna en framgångsrik tre dagars generalstrejk. Den massiva civila olydnaden och arbetsnedläggelserna ledde till ett avtal om delad makt mellan de protesterande och militären och planer på val.

Vägen till makten är översållad med skräp från 40 års historia, men Tunisien och Sudan lär oss att dessa hinder inte är oöverstigliga. Oavsett de strukturella utmaningarna följer vägen en rak linje: det går inte att undvika det samvetsgranna arbetet att rota sig i samhällena, bygga lokala institutioner och smida band till arbetarklassens organiserade delar. När den tredje revolutionära vägen kommer – och det gör den – så är det dessa tusentals otacksamma handlingar som kommer att förvandla vrede till styrka.

68 Edward Thomas och Magdi el-Gizouli, “Sudan’s Grain Divide: A Revolution of Bread and Sorghum”, The Rift Valley Institute (februari 2020).

69 Robin Wright, “The Story of 2019: Protests in Every Corner of the Globe”, *New Yorker*, 30 december 2019, newyorker.com/news/our-columnists/the-story-of-2019-protests-in-every-corner-of-the-globe.

70 Pankaj Mishra använder dessa ord för att beskriva högerns framväxt, men det beskriver väl de folkliga protesternas politik över hela spektrumet. Se Mishra, *Age of Anger: A History of the Present*, London: Macmillan, 2017.